

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ
ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
В УКРАЇНІ**

аналітична доповідь

КИЇВ - 2014



Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. – К.: НІСД, 2014. – 45 с.

Автори:

Собкевич О. В., к. е. н., с. н. с. (керівник авторського колективу)

Русан В. М., к. е. н., с. н. с.

Юрченко А. Д., к. е. н., засл. працівник сільського господарства України

Ковальова О. В., к. е. н., с. н. с.

Жураковська Л. А.

*При повному або частковому відтворенні матеріалів
даної публікації посилання на видання обов'язкове.
© Національний інститут стратегічних досліджень, 2014.*

Вступ

Аграрна галузь української економіки, демонструючи стабільний динамічний розвиток, є надійним фундаментом забезпечення продовольчої безпеки держави, базисом розширення її експортного потенціалу, джерелом задоволення внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування. Так, обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у 2013 р. становив 252,9 млрд грн (у постійних цінах 2010 р.), що на 58 млрд грн. або 29,8 % більше порівняно з 2010 р. Сільське господарство є потужним інвестиційно привабливим сектором – обсяги прямих іноземних інвестицій в підприємства галузі з 680,4 млн дол. США на початок 2010 р. зросли до 857,2 млн дол. США на кінець 2012 р., або на 26 %. У 2010-2013 рр. двічі вдалося продемонструвати рекордні врожаї сільськогосподарських культур (56,7 у 2011 р. та 63,0 млн тонн у 2013 р.), за цей період подолано негативну тенденцію скорочення виробництва продукції тваринництва, якісно змінилась структура харчування населення за рахунок зростання у раціоні частки м'ясо-молочної продукції, овочів та фруктів, забезпечено стабільність цінової ситуації на споживчому ринку. Україна посилює позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: за 2012/13 маркетинговий рік за обсягами експорту соняшникової олії Україна посіла перше місце, зернових (пшениця, кукурудза, ячмінь) – друге, кукурудзи – третє, пшениці – шосте.

Важливими чинниками розвитку аграрної галузі є підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК.

Тому для України постає завдання вироблення механізмів державної аграрної політики щодо підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки. З цією метою особлива увага має бути сконцентрована на створенні передумов для його інституційного забезпечення, яке, передусім, передбачає формування механізмів *взаємодії держави та бізнесу*, розвиток *системи сільськогосподарського дорадництва* у вигляді інформаційної та консультативної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню, розвиток *дрібнотоварного сільгоспвиробництва* для забезпечення інтеграції особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору, підвищення ефективності функціонування *саморегульвних організацій в агропродовольчій сфері* з метою усунення надмірної регламентованості, децентралізації процесу прийняття управлінських рішень. Також необхідним є акцентування заходів державної аграрної політики на питаннях підвищення ефективності використання *інструментів регулювання аграрного ринку*, що сприятиме забезпеченню вільного прозорого руху сільськогосподарської продукції, згладжуванню цінових коливань, задоволенню потреб споживачів у якісних і доступних продуктах харчування, а також розвитку *системи аграрної логістики* як чинника підвищення прибутковості підприємств за рахунок зниження загальновиробничих витрат і досягнення цілорічного забезпечення населення продуктами харчування за доступними цінами.

РОЗДІЛ 1. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА БІЗНЕСУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Основні засади здійснення підприємницької діяльності в аграрній сфері, а також співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування і приватним сектором визначаються низкою базових законодавчих і нормативно-правових актів, серед яких, зокрема, Господарський і Податковий кодекси України, Закони України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», «Про концесії», «Про державно-приватне партнерство», Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р., Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 рр. та ін.

Основними формами взаємодії держави та бізнесу, які у тій чи іншій мірі розвинуті на сьогодні в аграрній сфері України, є:

- державно-приватне партнерство;
- співпраця з розвитку аграрних кластерів і технопарків;
- взаємодія державних та місцевих органів влади із саморегульованими організаціями;
- партнерство на місцевому рівні щодо підтримки ініціатив сільських громад у розбудові соціальної інфраструктури сіл.

Механізм співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором у вигляді **державно-приватного партнерства** дозволяє забезпечувати узгодження та врахування взаємних інтересів держави і бізнесу в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проектів, цільових галузевих програм тощо. Для держави основними перевагами такого партнерства є активізація інвестиційної діяльності, ефективне управління майном, підвищення ефективності ринкової інфраструктури, стимулювання підприємницької діяльності. Для приватного бізнесу переваги, насамперед, полягають у доступі до ресурсів, використання яких раніше було неможливим, спрощенні дозвільних процедур, розширенні можливості отримання кредитів на пільгових умовах під державні гарантії.

Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» сферами застосування державно-приватного партнерства, які стосуються аграрного сектору, можуть бути реалізація проектів щодо забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем, а також з будівництва та/або експлуатації морських і річкових портів та їх інфраструктури.

Реалізація проектів державно-приватного партнерства в частині забезпечення функціонування та розвитку зрошувальних та осушувальних (меліоративних) систем має ключове значення у розвитку сільського господарства для окремих регіонів країни, де через несприятливі природно-кліматичні умови ефективно функціонуючі меліоративні системи є вирішальною умовою стабільного і гарантованого виробництва сільськогосподарської продукції. Загальна площа меліоративних систем в Україні становить близько 5,75 млн га (майже 14 % загальної площі сільгоспугідь), з яких 2,45 млн га побудовано на зрошуваних землях та 3,3 – на осушених землях.

На жаль, проекти державно-приватного партнерства в частині забезпечення функціонування та розвитку меліоративних систем поки що не є поширеними. У

повідомленні інформаційно-аналітичного бюлетеня КМУ щодо розвитку державно-приватного партнерства серед 227 проектів, що реалізуються в Україні станом на кінець III кв. 2013 р., інформація про кількість проектів державно-приватного партнерства щодо розвитку меліоративних систем в Україні відсутня¹.

Реалізація проектів державно-приватного партнерства в частині будівництва та/або експлуатації морських і річкових портів та їх інфраструктури дозволить розширити пропускну спроможність вітчизняних портів з перевалки сільськогосподарської продукції, що в умовах зростання валових зборів основних експортоорієнтованих сільгоспкультур дозволить наростити поставки вітчизняної продукції на світовий аграрний ринок. Експортний потенціал аграрного сектору України в 2014/15 маркетинговому році оцінюється на рівні 28-32 млн тонн зерна. Максимальна пропускну здатність українських портів становить 35-40 млн тонн на рік, а місячна – 2,8-3 млн тонн (крім зимового періоду). При збільшенні експортного потенціалу до 50-52 млн тонн (за умов виробництва 80 млн тонн зернових) перевалочні потужності, за експертними оцінками, необхідно наростити на 25-40 %.

Усвідомлення необхідності нарощування перевалочних потужностей за рахунок використання механізму державно-приватного партнерства в Україні є. Можливості модернізації портової інфраструктури, у т.ч. для забезпечення транспортування і перевалки вантажів, виникають у зв'язку із прийняттям Закону України «Про морські порти України»² і Постанови КМУ «Деякі питання надання в концесію об'єктів державної власності»³, що відкриває можливості для залучення інвестицій у порти на умовах концесії.

Перспективи реалізації проектів державно-приватного партнерства існують також у сфері будівництва та управління мережами холодильних та складських приміщень для збереження сільськогосподарської продукції; будівництва, обслуговування та управління ринками фруктів, овочів, а також інших «місцевих» видів сільськогосподарської продукції; переробки/рециклінгу сільськогосподарських відходів/біопалива⁴. Їхня реалізація сприятиме зменшенню втрат сільгосппродукції при зберіганні, розвитку інфраструктури реалізації продуктів харчування, а також розширенню сфер прикладання підприємницької діяльності в аграрному секторі.

Незважаючи на високу зацікавленість бізнесу в участі у проектах державно-приватного партнерства, активної співпраці з боку влади не відбувалося внаслідок низки причин, основними серед яких є⁵:

- дефіцит бюджетних коштів та складність механізму їх виділення, що створює загрози своєчасному виконанню домовленостей держави-партнера при реалізації проектів;
- наявність проблем у відносинах між органами державної влади і приватним сектором під час проведення погоджувальних процедур, захисту прав власності інвесторів, розв'язання господарських спорів;
- низький рівень довіри громадян до органів державної влади та обізнаності з питань переваг реалізації інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства, недостатній рівень поінформованості населення про переваги і ризики застосування механізмів такого партнерства;

¹ <http://www.eveningkiev.com/ua/19078/news/1386170538.html>

² Про морські порти України : закон України від 17.05.2012 р. № 4709-VI // Урядовий кур'єр. – 2012 р. – № 114. – 27 червня

³ Деякі питання надання в концесію об'єктів державної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2012 р. № 990 // Урядовий кур'єр. – 2012 р. – № 203. – 6 листопада

⁴ Нед Уайт. Можливості для ДПП у сільському господарстві в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/01/1.-Ned-White-Opportunities-for-Agr.-PPPs-in-Ukraine-ukr.pdf>

⁵ Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 рр.: розпорядження КМУ від 14.08.2013 р. № 739-р // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 194. – 23 жовтня

- неналежне кадрове забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування фахівцями у сфері державно-приватного партнерства;
- несприятливий інвестиційний клімат і складність умов провадження підприємницької діяльності під час реалізації проектів державно-приватного партнерства.

Однією з перспективних форм взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері є співпраця з розвитку аграрних кластерів, за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агромістечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону⁶.

Нині розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнений слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями-інноваторами, що здатні бути ініціаторами формування агрокластерів. Тому в Україні існують лише поодинокі приклади практичного створення і функціонування аграрних кластерів, які є ініціативою сільгоспвиробників і засновані на основі досвіду, запозиченого ними із світової практики кластерного розвитку.

На сьогодні перспективними напрямками розвитку кластерів в аграрній сфері є:

- *сільський зелений туризм*. Так, у Полтавській області створено туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини», маршрут якого проходить територією Миргородського, Диканьського, Шишацького районів, сіл Великі Сорочинці та Гоголеве з об'єктами показу (заклади культури, культові споруди, визначні місця тощо), що стосуються життєвого та творчого шляху письменника. У селищі Гриців Шепетівського району Хмельницької області функціонує кластер еко-агротуризму «Оберіг», який об'єднує 10 агроосель, понад 60 осіб (власники агроосель, екскурсіводи, власники магазинів, працівники культури та ін.), які приймають туристів, що бажають відпочити у селі;
- *органічне виробництво* - учасники проекту спільно відпрацьовують процедури інспекції та контролю виробництва органічної продукції, що дозволяє їм одержувати як вітчизняні, так і міжнародні сертифікати відповідності і постачати відповідно марковану продукцію на внутрішній і зовнішній ринки. Так, на Полтавщині функціонує регіональний кластер виробників екологічної продукції, який за підтримки органів місцевої влади об'єднує підприємства, метою яких є виробництво, сертифікація та просування на ринок екологічної чистої продукції, що не містить трансгенних та хімічних домішок. Уже нині окремі підприємства проходять процедуру міжнародної сертифікації з метою одержання можливості реалізації виробленої продукції за кордон;
- *вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції*. Успішними прикладами такого напрямку є фруктовий кластер «Подільське яблуко» на Хмельниччині з виробництва та реалізації яблук, а також «Натуральне молоко», який функціонує на Рівненщині і об'єднує сільгосппідприємства, що працюють у галузі молочного тваринництва;
- *інноваційна діяльність*. Так, у м. Рівне створено регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновації», засновниками якого є 4 органи державної влади (Рівненська облдержадміністрація, Головне управління агропромислового розвитку Рівненської облдержадміністрації, Головне

⁶ Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 57

управління економіки та інвестиційної політики Рівненської облдержадміністрації, Державне агентство України з інвестицій та інновацій), 3 наукових організації та вищих навчальних заклади, 5 виробничих підприємств Рівненщини та 3 інноваційні структури і сервісних установи. Метою даного кластеру є об'єднання зусиль, координація дій та реалізація спільних заходів у питаннях розроблення і впровадження інновацій в агропромисловому комплексі Рівненської області.

Одним із напрямів співпраці держави та агробізнесу є технопарки як організаційно-економічна форма державно-приватної підтримки інноваційного бізнесу. Переваги агротехнопарків полягають у тому, що вони дозволяють здійснювати апробацію й адаптацію наукових розробок відповідно до зональних умов та вимог сільськогосподарського виробництва, оскільки до їхньої діяльності можуть бути залучені регіональні науково-дослідні інститути, місцеві агроуніверситети, консультативні, науково-виробничі структури, а також редакції відповідних галузевих журналів, фермерські навчальні пункти тощо⁷.

Особливого значення розвиток агротехнопарків має для галузі рослинництва, оскільки постійне оновлення сортового складу районованих сільгоспкультур та наявність широкої мережі селекційних станцій, де можна здійснювати їх апробацію, дозволять досягти стабільно високих показників урожайності, тоді як галузь тваринництва не так вимоглива до природно-кліматичних умов, тому наукові дослідження та їх апробацію доцільно здійснювати в існуючих науково-дослідних установах.

Так, у садівництві діяльність технопарку може бути сконцентрована на впровадженні інтенсивних технологій виробництва сертифікованого посадкового матеріалу, створенні маточних насаджень з використанням прогресивних технологій їх вирощування відповідно до зональних умов розміщення сільгосп підприємства⁸.

На жаль, технопарки в аграрній сфері не є поширеним явищем. За інформацією Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації, в агросекторі України зареєстровано єдиний технологічний парк «Агротехнопарк», створений на базі Національного університету харчових технологій⁹. Його функціонування регламентується Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»¹⁰, а пріоритетними напрямками його діяльності визначено:

- системи і технології захисту, відновлення і підвищення родючості ґрунтів, точного землеробства, мінімального обробітку, органічного збагачення та мікробіологічного синтезу, що забезпечують збереження навколишнього природного середовища;

- високопродуктивні технологічні комплекси, техніка та засоби механізації для галузей сільського господарства, переробної та харчової промисловості;

- технології і обладнання для високопродуктивної селекційної діяльності в рослинництві, тваринництві, птахівництві та риборівництві;

- нові біопрепарати та засоби захисту рослин і тварин, обладнання і технології їх виробництва;

⁷ Лупенко Ю. О. Шлях інноваційного розвитку економіки країни: регіональні аспекти //Регіональна економіка. – 1998. – №3. – С. 124-127; Михасюк І.Р. Розвиток приватних агроформувань у західному регіоні України // Стратегія розвитку АПК. – 2000. – №13. – С. 90-96.; Музика П.М. Розвиток інноваційного підприємництва в аграрній сфері. – Львів: Вид-во “Львівська політехніка”, 2000. – 156 с. Саблук П.Т., Крисальний О.В., Тивончук С.О. та ін. Основні методологічні положення аграрної реформи в Україні //Економіка України. –1994. – №1. – С. 18-20.

⁸ Шибанін В.С. Інноваційна діяльність: сутність, значення, проблеми розвитку та найважливіші напрямки їх вирішення / Шибанін В.С., Червен І.І., Шибаніна О.В. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mnau.edu.ua/vestnik/visnik_2012-2%2866%29.pdf

⁹ <http://dknii.gov.ua/?q=node/1065-1064>

¹⁰ Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : закон України від 16.07.1999 р. № 991-XIV // Голос України. – 1999 р. – 21 вересня

- комплекси, обладнання і технологічні процеси зберігання та глибокої переробки сировини рослинного і тваринного походження, нова продукція та матеріали, харчові продукти з високими оздоровчо-профілактичними властивостями;

- виробництво, обладнання і технологічні процеси переробки та утилізації відходів, альтернативні джерела енергії та енергетична сировина в агропромисловому комплексі.

Непоширеність технопарків в аграрній сфері пов'язана передусім із низькою фінансовою спроможністю більшості сільгоспвиробників – потенційних замовників продукції технопарків (за підсумками 2013 р. лише 30,5 % сільгосппідприємств одержали чистий дохід (виручку) від реалізації сільськогосподарської продукції і послуг на суму 10 млн грн і більше), а також відсутністю спеціального Закону України, який би регламентував здійснення венчурної діяльності. Так, проект Закону України «Про венчурну діяльність в інноваційній сфері» (реєстр. № 1082), поданий на розгляд до Верховної Ради України 19.11.2007 р., у 2011 р. знято з розгляду¹¹.

Важливе значення для розвитку взаємодії в системі держава-бізнес належить **саморегульвним організаціям**. Наявність організованих об'єднань в агропродовольчій сфері, а також налагоджені взаємовигідні стабільні відносини між виробниками сільськогосподарської сировини та її подальшими споживачами в масштабах галузей та агропродуктових підсекторів підвищує координованість та успішність функціонування аграрного сектора¹².

Влада та бізнес можуть знаходити актині форми співпраці на місцевому рівні за рахунок всебічної підтримки ініціатив громад сіл щодо розбудови соціальної інфраструктури, створення комфортних умов проживання селян. Модератором такої взаємодії держави та бізнесу є ініціативні групи селян, які виносять на обговорення ключові проблеми з метою пошуку шляхів участі держави та бізнесу у їхньому вирішенні. Так, за ініціативи громади держава і бізнес можуть виступити ефективними партнерами у поліпшенні екологічного стану розміщених на території села природних об'єктів (очищення і окультурення водних та лісових об'єктів, створення місцевих парків відпочинку, відродження розташованих на території історичних об'єктів, що можуть стати привабливими для залучення туристів), налагодженні культурно-спортивного дозвілля (відновлення будинків культури та спортивних об'єктів, спонсорство у професійних та дитячих спортивних командах), вирішенні ключових проблем соціально-інфраструктурного значення (проведення водогонів, покриття частки витрат з газифікації та електрифікації осель, будівництво під'їзних доріг з твердим покриттям), наданні допомоги школі та дитячим садкам тощо.

Наприклад у с. Фурси Білоцерківського району Київської області ініціативна група громади села за рахунок якісної підготовки проектних документів для участі у міжнародному проекті (за фінансування Міністерства у справах доквілля, харчових продуктів та розвитку сільської місцевості Великої Британії – DEFRA), отримала грант на виконання проекту «Методи вдосконалення водопостачання та водовідведення, що можуть бути відтворені» кошторисною вартістю 200 тис. грн. Відповідно до умов реалізації проекту фінансування здійснювалося на основі солідарної участі: кошти гранту поєднувалися з внесками з місцевого бюджету та від місцевих підприємств. У результаті виконання проекту на сільській території було очищено від мулу близько 1 км найбільш забрудненого русла річки, облаштовано громадські пляжі, упорядковано прибережні зони та прибережні захисні смуги, поновлено дамбу. Бактеріологічний аналіз води на основних ділянках засвідчив значний екологічний ефект від проведених робіт¹³.

¹¹ Про зняття з розгляду деяких законопроектів та проектів інших актів : Постанова ВРУ від 07.07.2011 р. № 3607-VI – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/3607-17>

¹² Детальніше про питання розвитку саморегульвних організацій в агропродовольчій сфері йдеться у розділі 4

¹³ Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. О.М. Бородіної та І.В. Прокопи // Ін-т екон. прогнозів. НАН України. – К., 2010. – С. 338

Слід відмітити, що в Європейському Союзі підтримка місцевих стратегій територіального розвитку проголошена Спільною аграрною політикою (САП (*CAP – Common Agricultural Policy*)) у вигляді проекту LEADER – спеціальної програми Європейської комісії з підтримки місцевих ініціатив, спрямованих на розвиток сільських регіонів, яка передбачає підтримку місцевих державно-приватних товариств (місцевих дійових груп) та створення їх мережі, розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, впровадження інноваційних проектів, кооперацію, набуття необхідних навичок. В якості цільової групи даної програми розглядаються малі та середні підприємства, некомерційні організації та органи місцевого самоуправління. Програма реалізується через імплементацію національних стратегічних планів, що містять пакет заходів та мають єдиний інструмент фінансування – Фонд розвитку сільських територій.

У цілому, ефективний розвиток взаємовідносин у системі держава-бізнес можливий за умов активної участі кожної із сторін і рівноправного партнерства. Водночас, ключову роль повинна відігравати держава, функції якої мають бути спрямовані на створення таких умов ведення підприємницької діяльності в аграрному секторі, які дозволили б підприємцям не лише отримувати економічні вигоди, а й поступово набувати статусу соціально відповідальних осіб, які беруть участь у розв'язанні соціально-економічних проблем на державному і місцевому рівнях.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ДОРАДНИЦТВА

Правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні визначає Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», яким встановлено, що сільськогосподарська дорадча діяльність (дорадча діяльність) – це сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства¹⁴.

З господарської точки зору сільськогосподарська дорадча служба (дорадча служба) – це юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, або структурний підрозділ аграрного навчального закладу (науково-дослідної установи), які здійснюють дорадчу діяльність, мають у складі не менше трьох дорадників (які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства) і внесені до Реєстру дорадчих служб.

Дорадчі служби разом із агроконсалтинговими фірмами та екстеншн-центрами є складовими інфраструктури ринку інформаційно-консультативних послуг у сільському господарстві. На відміну від агроконсалтингових фірм, діяльність яких переважно спрямовується на надання послуг великим сільгосппідприємствам, насамперед, у інвестиційно-інноваційній сфері, та екстеншн-центрів, які займаються навчанням окремих цільових груп за межами офіційної системи освіти, функціонування дорадчих служб спрямоване як на навчання, так і на практичну допомогу сільськогосподарським підприємцям. Через те, що діяльність дорадчих служб частково фінансується коштами місцевого та державного бюджетів, а також іноземних інвесторів за окремими проектами, їхні послуги є доступними для середніх і малих підприємств.

За час свого існування дорадчі служби відіграли значну роль у забезпеченні процесів приватизації і роздержавлення землі і майна, становленні фермерства, реформуванні колишніх колгоспів і радгоспів у ринкові організаційні утворення. Проте нині в Україні сільськогосподарське дорадництво як система консультування виробників сільськогосподарської продукції не набуло належного розвитку. Мережа сільськогосподарських дорадчих служб ще тільки формується – нині дорадчими послугами охоплено менше 5 % сільгосптоваровиробників¹⁵.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства в Україні станом на 1.01.2014 р. зареєстровано 71 сільськогосподарську дорадчу службу, в яких працюють 1392 професійних сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

Всі сільськогосподарські дорадчі служби, сільськогосподарські дорадники і експерти – дорадники об'єднані у Всеукраїнську громадську організацію «Національна

¹⁴ Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV // Урядовий кур'єр. - 2004. - № 168. - 8 вересня

¹⁵ Кропивко М. Тези виступу на Міжнародній науковій конференції «Біоресурси планети та біобезпека навколишнього середовища: проблеми та перспективи», що відбулася 6 листопада 2013 року у Києві. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iae.com.ua/component/content/article/1-news/444-2013-11-11-22-55.html>

асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» (НАСДСУ), яка була створена 11.03.2003 р.¹⁶ Метою діяльності НАСДСУ є сприяння покращенню добробуту сільського населення та розвитку сільської місцевості через підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок сільського населення та сільськогосподарських товаровиробників, задоволення та захист соціальних, економічних, фахових та інших спільних інтересів членів Асоціації.

Основними завданнями НАСДСУ є:

- сприяння провадженню освітньої діяльності для сільського населення та сільськогосподарських товаровиробників, членів Асоціації та інших осіб із питань менеджменту, маркетингу, права, екології, застосування сучасних технологій та з інших питань, що пов'язані із сільськогосподарською дорадчою діяльністю;

- сприяння поширенню та впровадженню сучасних досягнень науки, техніки і технологій, здійснення демонстраційних показів форм і методів роботи сільського населення і сільськогосподарських товаровиробників;

- здійснення координації діяльності суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності, членів Асоціації, методичне забезпечення та розробка і впровадження правил їх поведінки;

- сприяння професійній підготовці дорадників та експертів-дорадників шляхом організації навчання за програмами базової підготовки та підвищення їх кваліфікації за напрямками, зазначеними у кваліфікаційному свідоцтві;

- представництво та захист законних прав та інтересів членів Асоціації у центральних та місцевих органах державної влади у встановленому законодавством порядку;

- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо розробки та вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють дорадчу діяльність в Україні та сприяють створенню системи правового й професійного захисту членів Асоціації;

- сприяння розвитку зовнішніх зв'язків членів Асоціації з міжнародними організаціями та партнерами, які займаються дорадництвом;

- сприяння популяризації дорадництва та поширення інформації про освітні програми та проекти;

- створення умов для доступу членів Асоціації до мережі інформаційного забезпечення та бази даних.

Асоціація та її члени беруть участь на партнерських засадах у міжнародних програмах і проектах Світового банку, ФАО, Європейської Комісії, урядів Сполучених Штатів Америки, Канади, Великобританії, Німеччини, Данії, Нідерландів, Швеції, Польщі, а також з дорадчими службами Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Румунії, Угорщини, Японії, Білорусії, Китаю, Російської Федерації.

Основними причинами, що стримують розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні, є наступні.

1. *Гальмування розвитку інституційної бази дорадництва.* Так, розпорядженням КМУ «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 р.»¹⁷ ще у 2012 р. передбачалося створення Національного центру сільськогосподарського дорадництва та обласних (регіональних) сільськогосподарських дорадчих служб з їх районними відділами. Проте досі такий центр не створено.

2. *Зменшення обсягів фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності з державного бюджету, а також неповне використання державних коштів безпосередньо*

¹⁶ Поради від доради. Вісник Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України. – 2014. - Випуск № 17. - 28 лютого – С. 17

¹⁷ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. № 303-р. // Урядовий кур'єр. - 2012. - № 122. - 12 липня.

дорадчими службами. Матеріали аудиту, проведеного Рахунковою палатою щодо виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. у частині підтримки дорадництва, засвідчують, що з державного бюджету на вказану мету за цією програмою протягом 2008-2011 рр. фактично було використано 7 млн грн або 15,6 % від прогнозного обсягу, зокрема у 2008 р. - 3487,6 тис. грн. (33 % від запланованого обсягу), 2009 р. – 1863 тис. грн. (17,3 %), 2010 р. – 1659,4 тис. грн (14,9 %) ¹⁸. У 2012 р. з державного бюджету України було використано 1600 тис. грн із 2 млн грн запланованих, а у 2011 р. та 2013 р. кошти на державну підтримку сільськогосподарської дорадчої служби не виділялися.

3. *Складність процедури отримання бюджетних коштів дорадчими службами, що не дозволяє забезпечити планомірність і ритмічність надання дорадчих послуг, а також своєчасність сплати соціальних платежів.* Фінансування соціально спрямованих служб з державного бюджету здійснюється за фактом виконання робіт, тобто всі видатки, пов'язані з проведенням дорадчих заходів, повинна забезпечити дорадча служба, і після здачі акту виконаних робіт територіальні управління агропромислового розвитку здійснюють відшкодування витрат. Через відсутність можливості отримання дорадчими службами коштів з державного бюджету, а також низький рівень власних обігових коштів, дорадчі служби часто не мають можливості оплатити витрати щодо здійснення дорадчих заходів ¹⁹.

Проблеми зі сплатою соціальних платежів дорадчих служб зумовлені тим, що у момент оформлення акту передачі виконаних робіт у них виникає зобов'язання щодо сплати єдиного соціального внеску ²⁰, а фактична відсутність розрахунків з боку державного казначейства щодо відшкодування витрат дорадчих служб унеможливило своєчасне його здійснення.

4. *Низька платоспроможність фермерських господарств, малого підприємництва та сільського населення, що знижує їхню здатність замовляти сільськогосподарські дорадчі та консультаційні послуги.* У загальній кількості фермерських господарств частка господарств з рівнем виручки від реалізації продукції до 50 тис. грн. за рік у 2013 р. становила 53,2 %, рівень збитковості цих фермерських господарств був 5,3 %. За останні роки відбулося зменшення кількості фермерських господарств: у 2013 р. ²¹ – на 213 од. порівняно з 2011 р. і на 772 од. порівняно з 2010 р. Також у 2013 р. порівняно з 2010 р. зменшилася кількість фізичних осіб-підприємців у сільському, лісовому та рибному господарстві на 8445 од., або на 28,5 %. Частка домогосподарств у сільській місцевості із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, нижчими прожиткового мінімуму, у 2013 р. становила 18,2 % ²².

5. *Низька вартість соціально спрямованих дорадчих послуг.* Спільним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства й Міністерства економіки України від 21.11.2007 р. № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих

¹⁸ Бюлетень за матеріалами Звіту про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року – Київ: Рахункова палата України, 2013. - С. 18-19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16741939/Selo_2015.pdf.

¹⁹ Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.dorada.org.ua/images/Analytics/Analysis_Of_Foreign_And_Ukrainian_National_Public_Policy.pdf

²⁰ Єдиний соціальний внесок (ЄСВ) сплачувався до Пенсійного фонду, а з 1.10.2013 р. процедуру адміністрування ЄСВ почало здійснювати Міністерство доходів і зборів України згідно із Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 04.07.2013 р. №406-VII

²¹ на кінець року

²² Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Стат. бюлет. Держ. служба статистики України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

послуг»²³ визначено наступну вартість таких послуг: одноденний семінар (25 осіб-учасників) – 2000 грн; демонстраційний показ (30 осіб-учасників) – 3294,24 грн; індивідуальні дорадчі послуги (за 1 год. консультацій) – 25 грн; інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури (за один примірник) – 200 грн. З 2007 р. вартість послуг не переглядалася, що за нинішніх умов призводить до того, що дорадчі служби змушені відмовлятися від їх надання.

6. Скорочення міжнародних програм технічної допомоги розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. В Україні із 71 зареєстрованої дорадчої служби працюють одиниці. Їхня діяльність в основному фінансується коштами міжнародної технічної допомоги, але значна частина міжнародних проектів вже завершилася або перебуває на стадії завершення.

Загалом, на державному рівні значення та роль дорадництва у забезпеченні сільськогосподарської діяльності в Україні сьогодні недооцінені. Водночас, варто врахувати, що витрачені державою кошти на підтримку дорадницьких служб можуть компенсуватися значним підвищенням ефективності сільського господарства – дослідження засвідчують, що віддача від вкладень у розбудову дорадчих служб найвища в порівнянні з іншими напрямками державної підтримки сільського господарства і складає 15 - 40 %²⁴.

Нерозвиненість системи дорадництва знижує конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу в сільській місцевості. На початок 2014 р. в Україні налічувалося близько 100 агрохолдингових компаній²⁵, 40,8 тис. фермерських господарств²⁶, 4,2 млн особистих селянських господарств. Масовим явищем є праця на присадибних та садово-городніх ділянках, в якій беруть участь понад 80 % сільських сімей. Продуктивність та ефективність сільськогосподарського виробництва на присадибних ділянках, в особистих селянських і фермерських господарствах в Україні у 3-5 разів нижча, ніж у розвинутих країнах світу. Разом з цим ці багаточисельні дрібні сільськогосподарські товаровиробники виробляють близько 55 % валової сільськогосподарської продукції, у т.ч. 80-95 % трудомісткої (молоко, картопля, овочі і фрукти тощо). Вони практично не мають прямого доступу до цивілізованого аграрного ринку, не згуртовані належним чином для спільного господарювання, не мають відповідних знань і навичок прибуткового господарювання і потребують допомоги у вирішенні цих та інших господарських і соціальних питань, насамперед, за рахунок одержання дорадчих послуг.

Підтримка сільськогосподарської дорадчої діяльності у розвинутих країнах світу є одним з найважливіших інструментів стимулювання розвитку сільських територій. Збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства, стимулювання економічного зростання, підвищення рівня добробуту сільського населення, боротьба з бідністю, усунення соціальних негараздів, раціональне використання природних ресурсів – основні компоненти розвитку сільської місцевості, на яких сконцентрована діяльність дорадчих служб розвинених аграрних країн світу (Додаток 1). Крім того, дорадча діяльність може відігравати важливу роль у посткризовому відновленні країни – надання дорадчими службами сільськогосподарським товаровиробникам порад, направлених на удосконалення їх господарської діяльності,

²³ Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг : спільний наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України та Міністерства економіки України від 21.11.2007 р. № 816/394 // Офіційний вісник України. – 2007. - № 92. - 14 грудня.

²⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України від 04.02.2003 р. «Про аграрну дорадчу службу» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=14151

²⁵ Топ 100 латифундистов України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://latifundist.com/rating/top100#53>

²⁶ Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання (на 1 січня 2014 року) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

розвиток професійної майстерності працівників, здатне сприяти підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва²⁷.

Розбудова системи сільськогосподарського дорадництва в Україні є невід'ємною складовою євроінтеграційного процесу. Статтею 404 Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачається, що співробітництво між сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплюватиме, серед іншого, наступні сфери: поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів; сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників.

Загалом, забезпечуючи стабільне прибуткове ведення сільського господарства в Україні, ефективно функціонуюча дорадча діяльність в аграрній сфері сприятиме формуванню принципово нових виробничих відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, іншими учасниками аграрного ринку та органами державної влади, аграрною освітою і наукою, а також зниженню рівня бідності та поліпшенню добробуту селян.

²⁷ Брояка А.А. Структурно-логічна модель здійснення інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві / А.А. Брояка // Інформаційний вісник щодо актуальних питань з дорадництва. Науково-методичний центр аграрної освіти. - 2010. - № 4. - С. 35

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ДРІБНОТОВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Сільське господарство України функціонує в умовах багатоукладності, що передбачає можливість реалізації підприємницької ініціативи різними організаційними формами виробників сільськогосподарської продукції. Вітчизняне законодавство та органи статистики виділяють наступні види сільськогосподарських товаровиробників:

- сільськогосподарські підприємства – економічно самостійні господарські ланки з правом юридичної особи, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції з метою її реалізації та діють на засадах підприємництва, передбачених Господарським кодексом України;
- господарства населення (особисті селянські господарства, домогосподарства) – сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо та здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства²⁸;
- фермерські господарства – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства²⁹.

Відповідно до п. 3 ст. 55 Господарського кодексу України³⁰ суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва (середня кількість працівників за календарний рік не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ), мікропідприємництва (10 осіб та 2 млн євро відповідно), великого підприємництва (250 осіб та 50 млн євро відповідно), середнього підприємництва (решта суб'єктів господарювання).

²⁸ Про затвердження методик проведення розрахунків виробництва продукції рослинництва в усіх категоріях господарств : наказ Державного комітету статистики України від 02.08.2005 р. № 225. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.18706.0>; Про затвердження Методики розрахунку обсягів реалізації основних видів сільськогосподарської продукції господарствами населення: наказ Державного комітету статистики України від 30.05.2008 р. № 165. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TM035176.html

²⁹ Про фермерське господарство : закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV // Урядовий кур'єр. – 2003 р. – № 159. – 28 серпня

³⁰ Господарський кодекс України: закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Голос України. – 2003. – № 49. – 14 березня

Зважаючи на те, що фермерські господарства відповідно до Господарського кодексу України належать до суб'єктів мікропідприємництва³¹, а також на те, що господарства населення засновані на праці осіб, що ведуть спільне господарство для задоволення передусім власних потреб, і які в цілому не є великими товаровиробниками, ці два види сільськогосподарських товаровиробників можна вважати дрібнотоварними.

Станом на кінець 2013 р. в Україні існувало 40752 фермерських господарств, 4241,6 тис. особистих селянських господарств, 55858 сільськогосподарських підприємств (табл. 1); порівняно з 2005 р. їх кількість скоротилась на 4,0 %, 13,7 % та 3,5 % відповідно.

Таблиця 1

Кількість сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та особистих селянських господарств у сільському господарстві України, од.*

| | 2005 | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2013 у % до 2005 |
|---|--------|--------|--------|--------|--------|--------|------------------|
| сільськогосподарські підприємства ¹ | 57877 | 57152 | 56493 | 56133 | 55866 | 55858 | 96,5 |
| фермерські господарства ² | 42445 | 41906 | 41524 | 40965 | 40676 | 40752 | 96,0 |
| особисті селянські господарства ³ , тис. од. | 4915,3 | 4612,1 | 4540,4 | 4359,0 | 4301,8 | 4241,6 | 86,3 |

¹ зареєстровані юридичні особи за основним видом діяльності; станом на 1 липня;

² на кінець року;

³ домогосподарства, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» (включаючи ділянки, які були надані раніше з цільовим призначенням «для ведення особистого підсобного господарства»).

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Дрібнотоварні виробники роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції. Так, із загальної вартості валової продукції сільського господарства, яка за підсумками 2013 р. становила 252859,0 млн грн, сукупний внесок господарств населення та фермерських господарств становив 135359,5 млн грн, або 53,5 %, внесок сільськогосподарських підприємств – 117499,5 млн грн, або 46,5 %.

За рівнем товарності господарств населення у цілому поступаються фермерським господарствам. Так, якщо фермерські господарства реалізують переважну частину виробленої продукції (за винятком буряків, яких у 2013 р. реалізовано 56,3 % від виробництва), господарства населення є «підсобними» господарствами селян, що функціонують переважно для задоволення власних потреб, реалізуючи здебільшого лише надлишки виробленої продукції (табл. 2). Зокрема, невисока товарність зернових є свідченням того, що господарствами населення зерно використовується для годівлі власної худоби та птиці, тоді як висока товарність цукрових буряків обумовлюється значним попитом на цю продукцію на ринку.

Таблиця 2

Товарність фермерських господарств та господарств населення у 2013 р., %*

| Продукція | Фермерські господарства | Господарства населення |
|---------------------------------|-------------------------|------------------------|
| зернові та зернобобові культури | 76,6 | 24,6 |
| у т.ч. пшениця | 73,7 | - |
| цукрові буряки | 56,3 | 83,5 |
| плоди та ягоди | - | 18,6 |
| худоба та птиця на м'ясо | 87,7 | 40,6 |
| молоко | 79,3 | 47,4 |

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

³¹ У 2013 р. 99,3 % фермерських господарств одержали чистий дохід (виручку) від реалізації сільськогосподарської продукції 10 млн грн. і менше; в середньому на 1 фермерське господарство припадало 2,4 працівники, з яких 1,4 найманих

Ресурсовіддача у дрібнотоварних сільгоспвиробників залежить, насамперед, від їхньої спеціалізації. Так, господарства населення ефективніше використовують земельні ресурси порівняно з фермерськими господарствами, проте дещо поступаються за цим показником сільськогосподарським підприємствам. Продуктивність праці у господарствах населення значно нижча ніж у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах (табл. 3).

Таблиця 3

Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських виробників України у 2013 р., у постійних цінах 2010 р.*

| показник | Усі господарства | у тому числі: | | |
|--|------------------|-----------------------------------|-------------------------|------------------------|
| | | сільськогосподарські підприємства | фермерські господарства | господарства населення |
| площа сільськогосподарських угідь, тис. га | 36395,4 | 15985,5 | 4451,7 | 15958,2 |
| чисельність зайнятих, тис. осіб | 3577,5 | 659,9 | 98,6 | 2819,0 |
| вартість валової продукції (млн грн.) | 252859,0 | 117499,5 | 19091,4 | 116268,1 |
| у т.ч. | | | | |
| на 1 га, тис. грн. | 6,9 | 7,4 | 4,3 | 7,3 |
| на 1 зайнятого, тис. грн. | 70,7 | 178,1 | 193,6 | 41,2 |
| вартість валової продукції рослинництва (млн грн.) | 149233,4 | 85432,5 | 17695,3 | 72767,4 |
| у т.ч. | | | | |
| на 1 га, тис. грн. | 4,8 | 5,3 | 4,0 | 4,6 |
| на 1 зайнятого, тис. грн. | 49,2 | 129,5 | 179,5 | 25,8 |
| вартість валової продукції тваринництва (млн грн.) | 76963,8 | 32067,0 | 1396,1 | 43500,7 |
| у т.ч. | | | | |
| на 1 га, тис. грн. | 2,1 | 2,0 | 0,3 | 2,7 |
| на 1 зайнятого, тис. грн. | 21,5 | 48,6 | 14,2 | 15,4 |

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Господарствами населення за підсумками 2013 р. з розрахунку на 1 га сільгоспугідь було вироблено на 5,8 % продукції більше порівняно із загальним показником по господарствах, і у 1,7 разу більше порівняно з фермерськими господарствами. Порівняно з сільськогосподарськими підприємствами ними вироблено продукції на 1,4 % менше з розрахунку на 1 га сільгоспугідь.

У рослинництві ресурсовіддача земельних угідь у господарствах населення на 4,2 % нижча порівняно із загальним показником по господарствах, що пов'язано з вирощуванням у господарствах населення переважно інтенсивніших та дорожчих культур: картоплі, овочів, плодів та ягід, а в сільгосппідприємствах та фермерських господарствах – менш інтенсивних зернових та технічних культур. У тваринництві господарства населення використовують земельні ресурси найефективніше: вартість валової продукції тваринництва на 1 га становила 2,7 тис. грн., що у 9 разів більше, ніж у фермерських господарств і у 1,35 разу більше, ніж у сільськогосподарських підприємств. Це пояснюється тим, що у господарствах населення на 100 га сільгоспугідь припадає 19,4 голови великої рогатої худоби, тоді як у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах – відповідно 9,0 та 2,5 голови.

Недостатнє використання технічних засобів і переважання ручної праці у господарствах населення обумовлюють невисоку продуктивність праці, яка є нижчою у 4,3 разу порівняно із сільгосппідприємствами та у 4,7 разу - порівняно з фермерськими господарствами.

Дрібнотоварне виробництво виконує важливу соціально-економічну функцію – забезпечує зайнятість сільського населення. Внаслідок активного розвитку агрохолдингових структур, які орієнтовані на виробництво нетрудомістких сільськогосподарських культур, відбуваються скорочення чисельності зайнятих у сільськогосподарських підприємствах (у 2010-2013 рр. середня кількість працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві у сільськогосподарських підприємствах, скоротилась на 38006 особи з 590198 до 552192 осіб) та «перетік» селян із сфери колективного господарства в господарства населення, які з підсобного господарства перетворюються на основну сферу зайнятості сільського населення.

Водночас, «консервація» сучасного стану дрібнотоварного виробництва містить загрози стабільному соціально-економічному розвитку сільського господарства, насамперед, через існування недоліків державної політики щодо визначення перспектив діяльності дрібних товаровиробників, основні з яких полягають у наступному:

- *невизнання особистих селянських господарств населення як економічних суб'єктів, що унеможлиблює їх ідентифікацію як виробників товарної продукції, а отже і одержання окремих видів державної підтримки.* Особисті селянські господарства населення не є юридичними особами, а отже і не є суб'єктами підприємництва, які повинні проходити процедури державної реєстрації. У такому вигляді вони не можуть вважатися виробниками товарної продукції, оскільки не забезпечують встановлені законодавством вимоги щодо сертифікованого виробництва сільськогосподарської продукції. Наприклад, для задоволення власних потреб у споживанні молочної продукції сім'ї достатньо утримувати одну-дві корови, реєстрація яких, а отже і фіто-санітарний нагляд, здійснюються за бажанням селян (на відміну від обов'язковості такого нагляду при веденні товарного виробництва). При цьому господарства населення не можуть розраховувати на державну підтримку за окремими напрямками, адже для одержання державної допомоги у вигляді часткового відшкодування витрат на закупівлю установки індивідуального доїння вони повинні утримувати у своєму господарстві не менше трьох ідентифікованих та зареєстрованих корів. Але за підсумками 2013 р. лише 5,7 % домогосподарств утримували 3 і більше голови ВРХ³²;
- *недосконалість програм державної підтримки господарств населення.* Так, запроваджена у 2012 р. Міністерством аграрної політики та продовольства України дотація господарствам населення за утримання та збереження молодняка великої рогатої худоби спрямовується передусім на нарощування поголів'я ВРХ, а не на підвищення ефективності тваринництва. Якщо у 2011-2013 рр. поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення зросло на 6,2 % (з 2915,2 тис. гол. до 3096,5 тис. гол.), то виробництво молока всіх видів – лише на 0,8 % (з 8840,1 тис. тонн до 8907,3 тис. тонн). Тобто даний вид державної підтримки господарств населення виконує більше соціальну функцію, сприяючи передусім підтримці сільської сім'ї, а не економічну, яка повинна забезпечувати підвищення ефективності виробництва тваринницької продукції;
- *недосконалість державної політики у питанні персоніфікації зайнятості та соціального забезпечення членів особистих селянських господарств.* Статтею 8 Закону України «Про особисте селянське господарство» передбачено, що члени ОСГ є особами, які належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною, а статтею 7 визначено їхнє право на отримання в установленому законом порядку трудової пенсії, а також інших видів соціальної державної допомоги та субсидій. Водночас, ст. 9 цього Закону визначає, що члени особистих селянських господарств беруть участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах, а сплату внесків (на

³² Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2013 році : стат. бюлетень // Державна служба статистики України. – К., 2012. – С. 17

добровільній чи обов'язковій основі) до державного пенсійного фонду взагалі не передбачено. Таким чином, члени особистого селянського господарства при досягненні пенсійного віку та при відсутності добровільної сплати внесків до недержавного пенсійного фонду можуть розраховувати лише на мінімальну пенсію. Крім того, для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю члену особистого селянського господарства відповідно до Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу³³, необхідно надати територіальному органу Державної служби зайнятості довідку про припинення ведення особистого селянського господарства або вихід з такого господарства, видану сільською, селищною або міською радою за місцезнаходженням земельної ділянки;

- *недосконалість системи контролю якості сільськогосподарської продукції, виробленої у господарствах населення.* Господарства населення переважним чином збувають свою продукцію на місцевих ярмарках та ринках або «з рук» (лабораторний нагляд за товарами, що на них реалізуються, є недосконалим або взагалі не проводиться), що може нести загрозу здоров'ю населення через низьку її якість. Крім того, господарства населення використовують різні технології при вирощуванні рослинницької продукції «для себе» (спрямовані насамперед на досягнення якісних показників за рахунок оптимального внесення мінеральних та органічних добрив, мінімального обробітку рослин інсектицидами та використання ручної праці при боротьбі з бур'янами) і «на продаж» (переслідуються цілі збільшення кількісного виходу продукції за рахунок внесення значної кількості мінеральних добрив, активного використання гербіцидів та інсектицидів);
- *зниження державної підтримки фермерських господарств та кооперативів.* Відповідно до Порядку використання коштів державного бюджету для надання фінансової підтримки фермерським господарствам³⁴, фінансова підтримка надається на конкурсних засадах: новоствореним та діючим фермерським господарствам для організації фермерського господарства, придбання техніки, обладнання, оновлення обігових коштів, виробництва, переробки і збуту сільськогосподарської продукції, будівництва та реконструкції виробничих і невиробничих приміщень, у т.ч. житлових (загальною площею не більше ніж 125 м²), для закладення багаторічних насаджень, розвитку кредитної та обслуговуючої кооперації, у т.ч. для сплати пайових внесків до пайових фондів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, утворених фермерськими господарствами самостійно або разом з членами особистих селянських господарств, зрошення та меліорації земель. Для цього у спеціальному фонді державного бюджету України виділено бюджетну програму КПКВК «Надання кредитів фермерським господарствам». У 2011 р. бюджетні витрати на цю програму були затверджені у розмірі 28 млн грн (стільки ж асигнувань надійшло на рахунки Мінагрополітики і ним було перераховано отримувачам коштів), у 2012 р. – 27,8 (також у повному обсязі кошти надійшли Міністерству і були перераховані отримувачам), у 2013 р. – 27,9 млн грн (Міністерству надійшло лише 23,3 млн грн, 100 % яких перераховано отримувачам). Крім того, якщо у 2011 р. у державному бюджеті окремо виділялась програма КПКВК «Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів», на яку спрямовувалося 5 млн грн, то у держбюджетах на наступні роки така програма була відсутня.

³³ Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 198 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 62. – 3 квітня

³⁴ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1102 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 34. – 10 вересня. – стор. 71, стаття 2269

Державна політика щодо стимулювання розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва в Україні повинна ґрунтуватися насамперед на вирішенні питання подальшого функціонування господарств населення. Важливу роль у цьому має відігравати **визнання сімейного типу господарювання (передусім у вигляді фермерського господарства) невід'ємною складовою перспективної моделі вітчизняного аграрного сектору**³⁵. При цьому заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням в сільськогосподарські кооперативи (за схемою господарства населення → фермерські господарства сімейного типу → сільськогосподарські кооперативи).

³⁵ Прокопа І.В. Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 16-23

РОЗДІЛ 4. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ МОДИФІКАЦІЇ СИСТЕМИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ

Формування системи управління економікою на засадах саморегулювання має на меті розмежування повноважень між органами державної влади та організаціями, що об'єднують суб'єктів господарювання та представників професій, за принципом побудови системи на засадах співрегулювання.

У Господарському Кодексі України (ст. 5, п. 1) оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів визначено основою правового господарського порядку. Водночас, законодавчо закріплена єдина концепція розвитку саморегулювання та саморегулівних організацій (СРО) в Україні на сьогодні відсутня. Існуюча законодавча база визначає умови функціонування СРО в окремих сферах діяльності та галузях (здебільшого у сфері послуг).

Довідково. Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»³⁶ визначаються правові рамки діяльності СРО на рику послуг фінансових компаній; Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок»³⁷ та Положенням НКЦПФР «Про об'єднання професійних учасників фондового ринку»³⁸ визначаються умови діяльності СРО на фондовому ринку; Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»³⁹ встановлюються нормативно-правові умови діяльності СРО оцінювачів майна; Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»⁴⁰ встановлюються вимоги до СРО арбітражних керуючих; Законом України «Про архітектурну діяльність»⁴¹ визначаються рамки діяльності СРО у сфері архітектурної діяльності.

Ідея запровадження єдиних правил щодо становлення інституту саморегулювання вже достатньо тривалий час обговорюється в органах державної влади та знайшла відображення у проектах нормативно-правових актів (так і не прийнятих)⁴², оскільки єдиного бачення для всієї економіки знайдено не було.

³⁶ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 154. – 29 серпня

³⁷ Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 75. – 19 квітня

³⁸ Про затвердження Положення про об'єднання професійних учасників фондового ринку : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 27.12.2012 р. № 1925 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 9. – 12 січня

³⁹ Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 164. – 12 вересня

⁴⁰ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : закон України 14.05.1992 р. № 2343-XII // Голос України. – 1992. – 6 червня

⁴¹ Про архітектурну діяльність: закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV // Урядовий кур'єр. – 1999. – 1 липня

⁴² Це, зокрема, проекти Законів України «Про саморегулюючі організації» № 4841 від 16.07.2009 р., «Про фахові саморегулівні і самоврядні об'єднання» № 4841-1 від 10.09.2009 р., «Про саморегулювальні

При цьому в агропродовольчій сфері можливість створення і функціонування саморегулювальних організацій передбачена, зокрема:

- у сфері землеустрою – Законом України «Про землеустрій»⁴³ та Постановою КМУ «Про затвердження Порядку визнання статусу саморегулювальної організації у сфері землеустрою»⁴⁴;

- оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок - Законом України «Про оцінку земель»⁴⁵ та Постановою КМУ «Про затвердження Порядку визнання Державним агентством земельних ресурсів статусу саморегулювальної організації оцінювачів, що проводять експертну грошову оцінку земельних ділянок»⁴⁶;

- оптових ринків сільськогосподарської продукції - Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»⁴⁷ та наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу саморегулювальної організації оптового ринку сільськогосподарської продукції»⁴⁸;

- суб'єктів дорадчої діяльності - Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»⁴⁹ та Постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання всеукраїнській громадській професійній організації статусу саморегулювальної організації»⁵⁰.

В аграрному секторі України, за даними ННЦ «Інститут аграрної економіки»⁵¹, на національному рівні функціонують близько 50 громадських організацій. Виконуючи роль «єдиного голосу» у відносинах з органами державної влади та функції регулювання діяльності власних членів відповідно до чинного законодавства, фактично ці організації частково можуть бути віднесені до саморегулювальних.

Координація діяльності саморегулювальних організацій не в повній мірі виписана в функціональних повноваженнях відповідних центральних органів виконавчої влади. Так, у Положенні про Міністерство аграрної політики та продовольства України містяться функції координації діяльності саморегулювальної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності (п. 46), а також затвердження порядку перевірки документів, представлених саморегулювальною організацією оцінювачів (п. 7.43), проте відсутні позиції щодо координації діяльності саморегулювальної організації оптових ринків⁵². У Положенні про Державне агентство земельних ресурсів України наявні лише норми щодо здійснення в установленому порядку визнання статусу саморегулювальної організації у сфері землеустрою

організації» № 4841-д від 23.07.2010 р., «Про саморегулювальні організації» № 9015 від 18.07.2011 р., «Про саморегулювальні організації» № 10052 від 15.02.2012 р.

⁴³ Про землеустрій: закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV // Голос України. – 2003. – № 124. – 8 липня

⁴⁴ Про затвердження Порядку визнання статусу саморегулювальної організації у сфері землеустрою: постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2013 р. № 398 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 110. – 20 червня

⁴⁵ Про оцінку земель : закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 5. – 13 січня

⁴⁶ Про затвердження Порядку визнання Державним агентством земельних ресурсів статусу саморегулювальної організації оцінювачів, що проводять експертну грошову оцінку земельних ділянок : постанова Кабінету Міністрів України від 05.10.2004 р. № 1303 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 40. – 22 жовтня

⁴⁷ Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 140. – 5 серпня

⁴⁸ Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу саморегулювальної організації оптового ринку сільськогосподарської продукції: наказ Міністерства аграрної політики України від 25.11.2009 р. № 830 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 101. – 11 січня

⁴⁹ Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: закон України від 17.06.2004 № 1807-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 168. – 8 вересня

⁵⁰ Про затвердження Порядку надання всеукраїнській громадській професійній організації статусу саморегулювальної організації : постанова Кабінету Міністрів України від 18.11.2009 р. № 1221 // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 224. – 2 грудня

⁵¹ Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України (проблемна записка) / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014.- С.4

⁵² Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: затв. Указом Президента України від 23 квітня 2011 року № 500/2011) – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/500/2011>.

(п. 44)⁵³, проте відсутні позиції щодо здійснення координації саморегульованої організації оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Слід відмітити, що три з чотирьох визначених в нормативно-правовому полі видів СРО в АПК (за винятком саморегульованих організацій оптових ринків сільськогосподарської продукції) за організаційно-правовою формою є громадськими організаціями (об'єднаннями). Але, зважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання»⁵⁴ його дія не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення діяльності саморегульованих організацій і організацій, які здійснюють професійне самоврядування (ст. 2, п. 2.5), особливості регулювання яких можуть визначатися іншими законами (ст. 2, п. 3), це вимагає **законодавчого унормування діяльності саморегульованих організацій як в економіці в цілому, так і з урахуванням особливостей АПК.**

З позицій розвитку саморегулювання в АПК метою законодавчого врегулювання діяльності СРО має стати, насамперед, легітимізація статусу фактично існуючих об'єднань в сфері АПК, а також делегування частини повноважень державного управління СРО щодо регулювання господарської діяльності своїх членів (членство в СРО як умова отримання права займатись певним видом діяльності чи професії, внутрішня сертифікація замість державної, контроль якості виконуваних робіт, наданих послуг та проданих товарів, забезпечення їх на рівні стандартів та правил, що перевищують законодавчо встановлені вимоги).

Разом з тим, є й певні ризики від запровадження інституту саморегулювання при відсутності належного контролю з боку держави, зокрема:

- корумпованість в СРО як в центрі впливу на ринкову ситуацію;
- неякісний контроль з боку СРО за діяльністю своїх членів;
- превалювання інтересів членів СРО над інтересами споживачів послуг та товарів членів СРО.

Необхідність розвитку саморегулювання в аграрному секторі зазначена одним з ключових принципів розвитку аграрного сектору у сфері формування та реалізації державної аграрної політики. Так, розвиток саморегулювання в аграрному секторі, делегування державою галузевим, фаховим та територіальним об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку передбачені Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.⁵⁵ Шляхами реалізації пріоритетних напрямів Стратегії для досягнення стратегічних цілей визначено, зокрема, наступні:

- делегування саморегульованим об'єднанням на засадах взаємовідповідальності частини повноважень щодо здійснення контролю за відповідністю сільськогосподарської продукції національним стандартам;
- делегування частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку саморегульованим об'єднанням сільськогосподарських товаровиробників та розширення їхньої участі у формуванні і реалізації державної аграрної політики;
- підвищення рівня відповідальності саморегульованих об'єднань сільськогосподарських товаровиробників та кооперативів у здійсненні контролю якості та безпечності продукції, виробленої її членами;
- поступове скорочення переліку об'єктів державного цінового регулювання і способів адміністративного регулювання цін, перехід до регулювання обсягів виробництва (на основі продуктових балансів) із залученням саморегульованих об'єднань

⁵³ Положення про Державне агентство земельних ресурсів України: затв. Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 445 – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/445/2011>

⁵⁴ Про громадські об'єднання : закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – ст. 1

⁵⁵ Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>

сільськогосподарських товаровиробників та використанням механізму проведення товарних і фінансових інтервенцій;

- наукове забезпечення інноваційного розвитку, формування партнерських відносин між саморегульованими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою та галузевою наукою у сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору⁵⁶.

Слід відмітити, що робочою групою при Міністерстві аграрної політики та продовольства України підготовлено проект Закону України «Про особливості діяльності громадських галузевих об'єднань у агропродовольчій сфері»⁵⁷, який нині проходить громадське обговорення. Проектом закону визначаються засади формування системи самоврядування в агропродовольчій сфері, порядок та критерії присвоєння статусу саморегульованої організації, особливості участі громадських об'єднань в управлінні розвитком агропродовольчої сфери, регулюванні ринків сільськогосподарської продукції та продовольства тощо. Цим законопроектом, зокрема, передбачається:

- спрощення регулювання аграрного ринку через формування критеріїв визначення організацій, що представляють інтереси учасників (сегменту) певного ринку або галузі у діалозі «влада-бізнес»;

- визначення особливостей діяльності саморегульованих організацій в АПК та надання повноважень з регулювання ринків та галузей об'єднанням виробників, що має на меті, зокрема, підвищення якості продукції та послуг, що надаються в агропродовольчій сфері, захист інтересів споживачів;

- створення *Вищої агропродовольчої ради* як вищого органу координації та представництва інтересів суб'єктів аграрного сектору щодо заходів та стратегічного бачення аграрної політики. Вища агропродовольча рада формується з представників кожного репрезентативного галузевого об'єднання. Спектр завдань, що покладаються на Вищу агропродовольчу раду, достатньо широкий, це зокрема:

- експертиза та громадське погодження проектів нормативно-правових актів, що стосуються регламентації діяльності відповідної галузі або виду економічної діяльності, професії в агропромисловому комплексі;
- участь у розробленні та організації виконання державних цільових, галузевих та інших програм розвитку галузей агропромислового виробництва;
- опрацювання спільно з відповідними органами державної виконавчої влади принципів, напрямів, обсягів та механізмів спрямування коштів державної підтримки розвитку агропромислового виробництва;
- внесення пропозицій органам державної виконавчої влади щодо надання (підтвердження) статусу саморегульованого галузевого об'єднання відповідно до визначених на законодавчій основі процедур і критеріїв;
- затвердження та контроль дотримання міжгалузевих угод тощо.

Загалом, ефективне саморегулювання є ознакою професійної зрілості учасників ринку. Статус саморегульованої організації для об'єднання учасників ринку – це ознака високої самовідповідальності, дієвий спосіб завоювання довіри споживачів, можливість донесення консолідованої позиції до органів державної влади при формуванні заходів аграрної політики. На державному рівні вигодами стимулювання розвитку СРО в агропродовольчій сфері є підвищення оперативності та ефективності прийняття рішень через налагодження більш тісної взаємодії між державою та учасниками ринку в завданнях регулювання аграрного сектору економіки; формування високих стандартів діяльності та продукції; створення системи вирішення суперечок між членами СРО.

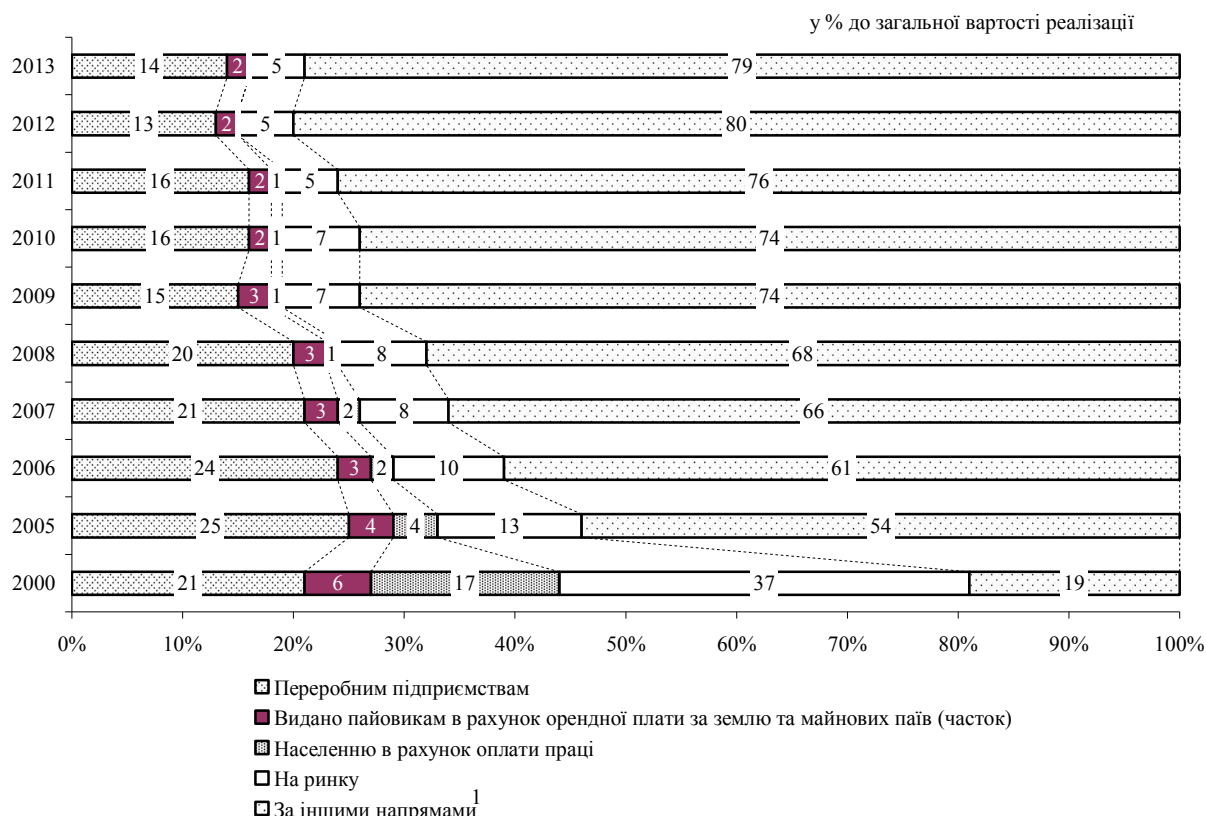
⁵⁶ Там само

⁵⁷ Розвиток саморегулювання та самоорганізації в АПК України (проблемна записка) / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014.- С.14-32.

РОЗДІЛ 5. СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ

5.1. Оцінка ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку

Характерною особливістю функціонування аграрного ринку в Україні є невелика ємність первинного ринку реалізації сільськогосподарської продукції, тобто поставок продукції товаровиробниками безпосередньо переробним підприємствам, і зростаючий із року в рік обсяг вторинного ринку - посередництва. Так, якщо у 2000 р. сільськогосподарські підприємства реалізовували переробним підприємствам 21 % продукції, то у 2013 р. – лише 14 % (рис. 1). Частка продукції, що реалізується на ринку, скоротилась за аналізований період з 37 % до 5 %. За іншими напрямками у 2000 р. було реалізовано 19 % продукції, а у 2013 р. – 79 % (у т. ч. 86,8 % зернових, 91,7 % олійних, 86,3 % картоплі, 68,9 % худоби та птиці, 61,9 % вовни).



¹ до інших напрямів реалізації включаються такі: іншим підприємствам і організаціям, безпосередньо підприємствам торгівлі, санаторіям, дитячим садкам, школам, лікарням, будинкам відпочинку, закритим закладам, іншим господарствам, комерційним структурам, зарубіжним країнам тощо.

Рис. 1. Напрями реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами*

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Отже, протягом років відбувається посилення негативної тенденції щодо спрямування товаропотоків до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін, що призводить до значних фінансових втрат виробників⁵⁸.

За таких умов важливим інструментом регулювання аграрного ринку має бути розвиток інституційної мережі реалізації сільськогосподарської продукції (оптових ринків, аграрних бірж, агроторгових домів, обслуговуючих кооперативів, виставок, ярмарків тощо), функціонування яких забезпечує вільний прозорий рух аграрної продукції. Сучасний стан їх розвитку в цілому дозволяє здійснювати торговельно-обмінні операції між виробниками сільгосппродукції та її споживачами, водночас, діяльності цих інституцій притаманна низка вад, а саме:

- *недосконалість функціонування організованого біржового ринку сільськогосподарської продукції* (який останніми роками виконував переважно функції реєстратора зовнішньоекономічних контрактів), нерозвиненість хеджування, а також форвардної та ф'ючерсної біржової торгівлі, що не сприяє формуванню довгострокових планів розвитку сільгосппідприємств в частині гарантування одержання прийнятної виручки від реалізації продукції;

- *відсутність налагодженого постійного каналу реалізації продукції для більшості сільгосппідприємств*, що призводить до ускладнення процесу планування і управління збутовою політикою підприємства;

- *недостатній рівень технічного супроводження лабораторіями з контролю за якістю продукції при її реалізації* на ярмарках сільськогосподарської продукції, внаслідок чого споживачі можуть придбати неперевірені, небезпечні для здоров'я продукти харчування;

- *недосконала та неефективна робота агроторгових домів*, які у переважній більшості є дрібноторговими посередниками, що не сприяє раціоналізації каналів просування продукції від товаровиробників до споживачів⁵⁹.

Одним із ключових інструментів регулювання аграрного ринку є **система цін та ціноутворення на сільськогосподарську продукцію**. Основні засади цінової політики та здійснення державного регулювання, контролю (нагляду) й спостереження у сфері ціноутворення здійснюються у відповідності до Законів України «Про ціни і ціноутворення»⁶⁰, «Про державну підтримку сільського господарства України»⁶¹, а також Господарського кодексу України.

Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні інтервенційні ціни, а також застосовуючи інші заходи, при дотриманні правил антимонопольного законодавства та правил добросовісної конкуренції. Протягом 2013-2014 рр. об'єктами державного цінового регулювання є пшениця тверда (з 1.07.2013 р. до 30.06.2014 р.); пшениця м'яка; зерно суміші пшениці та жита (меслин); кукурудза (з 1.10.2013 р. до 30.09.2014 р.); ячмінь; жито; горох; гречка; просо; овес (з 1.09.2013 р. до 31.08.2014 р.);

⁵⁸ Кирилук Є. М., Прощаликіна А. М., Трансформація структури економічних відносин на аграрному ринку України Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1323>

⁵⁹ Савченко В. Ф. Національна економіка. Підручник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mobile.pidruchniki.ws/1471122138012/ekonomika/infrastruktura_gospodarskogo_kompleksu_natsionalnoi_ekonomiki

⁶⁰ Про ціни і ціноутворення : закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 140. – 7 серпня

⁶¹ Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 184. – 29 вересня

цукор-пісок (буряковий) (з 1.09.2013 р. до 31.08.2014 р.); борошно пшеничне; борошно житнє; молоко сухе (з 11.03.2013 р. до 31.12.2013 р.); масло вершкове⁶².

У системі державного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію важливе значення належить *Аграрному фонду* – державній спеціалізованій установі, уповноваженій КМУ провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України, що створена 06.07.2005 р. відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». З 22.04.2013 р. Аграрний фонд став публічним акціонерним товариством⁶³ із статутним капіталом 5 млрд грн., 100 % якого належить державі, а управління корпоративними правами здійснює Міністерство аграрної політики та продовольства України⁶⁴.

Для формування державного інтервенційного фонду Аграрним фондом у 2013 р. було закуплено 1034 тис. тонн зерна, у 2012 р. – 702 тис. тонн зерна. Закупівлі здійснювалися передусім у малих та середніх підприємств-виробників зерна, які одержали за кожен рік близько 1,3 млрд грн. Станом на жовтень 2014 р. в рамках виконання умов поставки за форвардними контрактами зерна врожаю 2014 р. сільгосптоваровиробниками здійснено поставку до державних запасів в обсязі 806 тис. тонн зерна. Сумарний обсяг закупівель заплановано на рівні 1,2 млн тонн. Форвардні закупівлі зерна врожаю 2015 року заплановані в обсязі 1,5 млн тонн зерна. Об'єктом закупівель виступає зерно пшениці 2-4 класів, жита 1-3 класів та ячменю 3 класу врожаю 2015 р.⁶⁵

Слід відмітити, що з 2012 р. Аграрний фонд почав широко використовувати практику товарних інтервенцій борошном, виробленим із зерна державних запасів. Реалізація борошна відбувалась за фіксованими цінами в межах заявок обласних державних адміністрацій виключно хлібопекарським підприємствам для виробництва хліба соціальних сортів. У 2013 р. Аграрний фонд реалізував 217 тис. тонн борошна хлібопекарським підприємствам за фіксованими цінами 2011 р., що дозволило уникнути необґрунтованого зростання цін, яке спостерігалось в окремих регіонах на початку року. В рамках Меморандумів про порозуміння між регіональними органами виконавчої влади, виробниками хлібобулочної продукції і закладами мережевої торгівлі Аграрний фонд забезпечував цінову стабільність на соціальний хліб. Починаючи з 2012 р. такі Меморандуми було укладено у АР Крим, Донецькій, Київській, Луганській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій та Чернігівській областях та у м. Києві.

У цілому, процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію на аграрному ринку притаманна низка проблемних питань, основними серед яких є:

- *постійне недофінансування і замалі обсяги закупівель Аграрним фондом*, що призводить до неможливості забезпечувати державне регулювання цін на сільськогосподарську продукцію, яка є об'єктом державного цінового регулювання. Так, для формування державного інтервенційного фонду держбюджетом України на 2013 р. було передбачено виділення Аграрному фонду 7,2 млрд грн., фактично ж надійшли кошти в обсязі 1,6 млрд грн. (22 % від запланованого фінансування), у 2012 р. з передбаченого фінансування обсягом 7,2 млрд грн. фактично було одержано 3,7 млрд грн. (51 %).

Обсяги закупівлі зернових культур у 2012 р. не перевищували 1,5 % всього їх валового збору і 10,6 % внутрішнього споживання. Це суперечить ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», в якій визначено, що інтервенційний фонд стосовно кожного об'єкта державного цінового регулювання не

⁶² Про затвердження переліку об'єктів державного цінового регулювання з визначенням періодів такого регулювання у 2013-2014 роках : постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2013 р. № 181 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 61. – 2 квітня

⁶³ Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд» : постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2013 р. № 364 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 97. – 1 червня

⁶⁴ Панорама аграрного сектора України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://consulado.ukrbcn.com/documents/agroucr.pdf>

⁶⁵ <http://af.gov.ua/uk/events/876-zavershennya-postavok-zerna-2014.html>

може бути меншим ніж 20 % обсягів їх річного внутрішнього споживання за попередній маркетинговий період:

- диспаритет цін на продукцію сільського господарства і промислові товари, що споживаються сільським господарством. Існування чіткого механізму регламентації процесу державного цінового регулювання на окремі види сільськогосподарської продукції та відсутність такого щодо промислових товарів, які споживаються у процесі сільськогосподарського виробництва, призводить до зростання собівартості та зниження прибутковості аграрного бізнесу. Запровадження інструментарію еквівалентної ціни⁶⁶, дозволить забезпечити об'єктивні співвідношення у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію, створити умови еквівалентності міжгалузевого обміну, підвищити мотивацію виробничої діяльності⁶⁷;

- відсутність в Україні поширеної у світовій практиці системи продовольчого субсидування населення. Наприклад, у США механізм надання адресних дотацій малозабезпеченим верствам населення діє вже близько 30 років і розповсюджується на 10 % громадян. За останні 5 років 67 % бюджету Міністерства сільського господарства США використовується на фінансування програми підтримки споживання бідними верствами населення, що складає в середньому 35 млрд доларів США на рік⁶⁸. У Мексиці з кінця 1930-х рр. держава субсидує постачання продукції для малозабезпечених верств населення, поширюючи його через мережу спеціальних магазинів Diconsa державної компанії народного харчування Conasupo, яка скуповує сільгосппродукцію у дрібних виробників. Політика продовольчого субсидування споживачів також поширена серед країн Африки, Азії, Латинської Америки⁶⁹.

В Україні програми продовольчого субсидування населення можуть застосовуватись, передусім, для неповнолітніх дітей, що живуть у неповній сім'ї, інвалідів та літніх людей.

Україна як активний учасник міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією має забезпечити відповідність технічних норм щодо якості та безпечності харчових продуктів міжнародним вимогам. Так, вже нині національне законодавство адаптовано відповідно до вимог Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ (Закон України 23.12.1997 р. № 771/97-ВР «Про безпечність та якість харчових продуктів»⁷⁰).

Відповідно до Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів члени СОТ повинні базувати свої санітарні чи фітосанітарні заходи на міжнародних стандартах, інструкціях чи рекомендаціях, якими у забезпеченні безпеки продуктів харчування визнано стандарти, інструкції та рекомендації, встановлені міжнародною комісією ФАО/ВООЗ Codex Alimentarius.

Правові та організаційні засади стандартизації продуктів харчування як складової технічного регулювання в Україні регламентуються Декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію»⁷¹, а також Законами України «Про

⁶⁶ Еквівалентна ціна формується на основі середньогалузевих нормативів витрат і середньої по економіці країни норми прибутку на авансований капітал, включаючи вартість землі. Джерело – Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. – Економіка АПК. – 2008. – № 1. – С. 3-20

⁶⁷ Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 275

⁶⁸ Протокол засідання Громадської ради при Міністерстві аграрної політики та продовольства України від 26.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/communication?nid=1195>

⁶⁹ Олійник В. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки : зарубіжний досвід / Олійник В. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01%2812%29/12ovobzd.pdf

⁷⁰ Про безпечність та якість харчових продуктів : закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР // Урядовий кур'єр. – 1998. – 24 січня

⁷¹ Про стандартизацію і сертифікацію : Декретом Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 46-93 // Урядовий кур'єр. – 1993. – 22 травня

стандартизацію»⁷², «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»⁷³. У своїй практичній діяльності підприємства України працюють в рамках систем стандартизації ISO, EN, Codex Alimentarius та інших галузевих міжнародних організацій. Також підприємства продовжують використовувати понад 16 тис. стандартів колишнього Радянського Союзу (ДСТУ), розроблених до 1992 р., в яких основна увага зосереджена на занадто детальному контролі готової продукції, замість контролю процесів виробництва. Ці стандарти містять технічні характеристики, які відповідають рівню науково-технічних досягнень минулого століття, що не сприяє впровадженню нової продукції, матеріалів, технологій і інновацій у виробництво товарів з новими споживчими властивостями і суттєво ускладнює вихід вітчизняної продукції на світові ринки.

Слід відмітити, що відповідно до глави 17 Угоди про асоціацію України з ЄС співробітництво між сторонами охоплюватиме, серед іншого, заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості⁷⁴. З цією метою в українське законодавство необхідно імплементувати вимоги директив та регламентів ЄС стосовно сільського господарства та харчової промисловості, а також не менше 80 % чинних європейських стандартів.

Робота у цьому напрямі на державному рівні активно проводиться. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, з 297 стандартів системи Кодексу Аліментаріус гармонізовано та знаходяться на стадії затвердження 30 стандартів. Крім того, до міжнародних та європейських норм гармонізовано:

- у класі 65 «Сільське господарство»⁷⁵ – 261 стандарт ISO⁷⁶ (52 % від 499 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів ISO в цьому класі);
- у класі 67 «Технологія виробництва харчових продуктів» – 381 стандарт ISO (59 % від 645 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів ISO в цьому класі);
- у класі 65 «Сільське господарство» – 58 стандартів EN⁷⁷ (64 % від 90 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів EN в цьому класі);
- у класі 67 «Технологія виробництва харчових продуктів» – 63 стандарти EN (40 % від 157 стандартів, що складають загальну кількість діючих стандартів EN в цьому класі).

Загалом, слід констатувати *відставання вітчизняних норм щодо якості і безпеки продуктів харчування від прийнятих у світовій практиці*, навіть попри те, що їх періодично оновлюють. Вітчизняні підприємства за таких умов самостійно впроваджують світові та європейські стандарти для виходу своєї продукції на світовий та європейський ринки. Так, три підприємства агрохолдингу «Миронівський хлібопродукт»: Миронівська птахофабрика (охолоджена і заморожена курятина), Снятинська птахофабрика (гусяче м'ясо фуа-гра) і Миронівський м'ясопереробний завод «Легко»

⁷² Про стандартизацію : закон України від 17.05.2001 р. № 2408-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 108. – 20 червня

⁷³ Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : закон України від 01.12.2005 р. № 3164-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 64. – 5 квітня

⁷⁴ <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>

⁷⁵ тут і далі – відповідно до Українського класифікатора нормативних документів, який призначено для впорядкування та класифікування стандартів та інших нормативних документів щодо стандартизації. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://normativ.ucoz.org/_ld/4/429_004.pdf

⁷⁶ ISO – стандарти Міжнародної організації зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO), метою діяльності якої є ратифікація розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн стандартів

⁷⁷ EN – європейський стандарт, прийнятий Європейським комітетом із стандартизації (European Committee for Standardization (CEN)), Європейським комітетом електротехнічної стандартизації (Comité Européen de Normalisation Électrotechnique (CENELEC)) і Європейським інститутом стандартизації телекомунікацій (European Telecommunications Standards Institute (ETSI)) з правом застосування як ідентичного національного стандарту з відміною суперечливих національних стандартів.

(готові м'ясні продукти) отримали право на постачання своєї продукції на ринок країн ЄС і у жовтні 2013 р. вже здійснили пробну поставку близько 60 тонн м'яса курки⁷⁸. В цілому за підсумками 2013 р. до країн ЄС було поставлено 447,6 тонн продукції товарної групи «м'ясо та істівні субпродукти свійської птиці».

Слід відмітити, що країнами світу широко використовується інструментарій регулювання аграрного ринку, який передбачає не лише підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників за рахунок запровадження спеціалізованих цін, а й цілеспрямоване формування належних умов виробництва та збуту аграрної продукції, а також підтримку найбідніших верств населення (Додаток 2).

В Україні слід максимально повно й ефективно використовувати наявний інструментарій державного регулювання аграрного ринку із врахуванням інтересів як виробників сільгосппродукції у частині недопущення зниження економічної ефективності їхньої діяльності, так і споживачів у частині гарантування належного рівня якості та безпечності придбаної продукції.

5.2. Характеристика розвитку системи аграрної логістики

Необхідність розбудови системи аграрної логістики зумовлена загальними позитивними тенденціями розвитку сільського господарства в Україні. Так, в останні роки спостерігається позитивний тренд до нарощування обсягів виробництва, який, імовірно, збережеться і на найближчу перспективу. Зокрема, у тваринництві (табл. 4) у 2010-2013 рр. виробництво м'яса (у забійній вазі) в усіх категоріях господарств зросло на 330,4 тис. тонн (або на 16 %); молока – на 252 тис. тонн (2,2 %); яєць – на 2538,7 млн. шт. (14,9 %). Аналогічна ситуація спостерігається і у рослинництві. Виробництво зернових та зернобобових культур за вказаний період збільшилось на 23780,4 тис. тонн (або на 60,6 %); картоплі – на 3553,8 тис. тонн (19 %); овочів – на 1750,2 тис. тонн (21,5 %), у т. ч. закритого ґрунту – на 175,5 тис. тонн (46,7 %); плодів та ягід – на 549,8 тис. тонн (31,5 %); винограду – на 167,5 тис. тонн (41,1 %); баштанних культур – на 44,5 тис. тонн (5,9 %).

Таблиця 4

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні

| Найменування продукції | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2013 р. у % до 2010 р. |
|--|---------|---------|---------|---------|------------------------|
| <i>Продукція тваринництва, з неї:</i> | | | | | |
| М'ясо (у забійній вазі), тис. тонн | 2059,0 | 2143,8 | 2209,6 | 2389,4 | 116,0 |
| Молоко, тис. тонн | 11248,5 | 11086,0 | 11377,6 | 11500,5 | 102,2 |
| Яйця, млн шт. | 17052,3 | 18689,8 | 19110,5 | 19591,0 | 114,9 |
| <i>Продукція рослинництва, тис. тонн, з неї:</i> | | | | | |
| Зернові та зернобобові культури | 39270,9 | 56746,8 | 46216,2 | 63051,3 | 160,6 |
| Картопля | 18704,8 | 24247,7 | 23250,2 | 22258,6 | 119,0 |
| Овочі | 8122,4 | 9832,9 | 10016,7 | 9872,6 | 121,5 |
| у т.ч. закритого ґрунту | 375,9 | 398,0 | 424,6 | 551,4 | 146,7 |
| Плоди та ягоди | 1746,5 | 1896,3 | 2008,7 | 2296,3 | 131,5 |
| Виноград | 407,9 | 521,9 | 456,0 | 575,4 | 141,1 |
| Баштанні культури | 750,8 | 729,0 | 798,7 | 795,3 | 105,9 |

Між тим, через недостатньо розвинену і нескоординовану систему агрологістики втрати продукції АПК сягають до 1/3 річного обсягу виробництва сільгосппродукції. Так, втрати овочевої продукції урожаю 2012 р. становили: 410-440 тис. тонн капусти (або

⁷⁸ <http://www.epravda.com.ua/news/2013/10/31/401289/>

22 % валового збору), 315-345 тис. тонн буряку столового (35 %), 260-280 тис. тонн моркви (30 %), 353-375 тис. тонн цибулі (32 %), 5-6 млн тонн картоплі (23 %) ⁷⁹. Технічні втрати зерна досягають 15 % річного врожаю, ⁸⁰ тоді як втрати зерна в країнах Європи та в США не перевищують 1-2 % врожаю, що є технічно неминучим мінімумом ⁸¹.

Сучасній системі аграрної логістики в Україні властиві наступні ознаки.

1. *Недостатній рівень забезпечення сільгоспвиробників сховищами для зберігання зернової та плодоовочевої продукції.* Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на 1.01.2014 р. в Україні інфраструктура для зберігання сільськогосподарської продукції була представлена наступними об'єктами: для зернових – 8892 од. загальною ємністю близько 46 млн тонн, для картоплі – 513 од. та 818,1 тис. тонн, для овочів – 562 од. та 851,4 тис. тонн, для фруктів – 311 од. та 347 тис. тонн відповідно. При цьому, нестача у сховищах становить для зернових – 5,6 млн тонн, картоплі – 0,4 млн тонн, овочів – 0,6 млн тонн, фруктів – близько 0,2 млн тонн.

2. *Незадовільний стан автошляхів, під'їзних доріг та погіршення їх транспортно-експлуатаційних характеристик через понаднормативне завантаження транспортних засобів,* що призводить до погіршення якості продукції, що перевозиться, збільшує терміни доставки, підвищуючи її собівартість. Так, 51,1 % українських доріг не відповідають вимогам міжнародних стандартів щодо рівності, 39,2 % – міцності; середня швидкість руху на автомобільних дорогах у 2-3 рази нижча, ніж у західноєвропейських країнах ⁸². Практично 90 % українських доріг спроектовані під навантаження на вісь автомобіля максимум у 6 тонн, що значно менше порівняно з європейськими дорогами.

3. *Невідповідність інфраструктури залізничного транспорту потребам перевезень сипких вантажів, а також завищені тарифи на залізничні перевезення.* Незважаючи на рекордний урожай зерна, у 2013 календарному році обсяг його перевезення залізницею скоротився на 1,7 % порівняно з 2012 р ⁸³. Актуальним питанням у пікові періоди збору та транспортування врожаю є критична нестача рухомого складу для перевезення сипких вантажів (вагонів-зерновозів). Рухомий склад вагонів-зерновозів є застарілим: на початок 2013 р. їх парк становив 12,2 тис. од., з яких 10 % побудовані понад 30 років тому й близько 60 % мають вік від 25 до 30 років ⁸⁴.

4. *Слабке використання річкового транспорту у перевезеннях вантажів, який здатен розвантажити автодороги і залізницю.* Так, у 2013 р. частка перевезень вантажів річковим транспортом в Україні у загальній структурі вантажних перевезень становила 3 %. Основним чинником, що стримує розвиток річкових перевезень, є наявність у Дніпровському та Дніпродзержинському водосховищах небезпечних для великовантажного судноплавства лімітуючих ділянок (гранітних перекатів), що перешкоджає проходу великовантажних суден ⁸⁵. При цьому й досі не прийнято розробленого ще у 2006 р. Міністерством інфраструктури України проекту Закону України «Про внутрішній водний транспорт», який регулюватиме відносини, пов'язані з діяльністю внутрішнього водного транспорту та використанням внутрішніх судноплавних річкових шляхів, також відносини, пов'язані з використанням морських суден і суден

⁷⁹ З переробкою та сховищами втрат менше. // Урядовий кур'єр. – 2013. - 3 вересня <http://ukrainer.gov.ua/uk/articles/z-pererobkoyu-ta-shovishami-vtrat-menshe/p/>

⁸⁰ Кравцов А. Г. Аналіз перспектив впровадження логістичних підходів у сферу АПК / А. Г. Кравцов // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сільського госп-ва ім. Петра Василенка. - Х. : ХНТУСГ, 2013. - Вип. 136: «Системотехніка і технології лісового комплексу. Транспортні технології». - С. 272–278.

⁸¹ Ясенєцький В. Сховища для зерна / В. Ясенєцький // Пропозиція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=I49&itimid=645&number=18>.

⁸² Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 р. № 2174-р // Урядовий кур'єр. – 2010. - № 240. - 22 грудня.

⁸³ Несподіване падіння перевалювання зернових. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/journals/article/nespodivane-padinnya-perevaluyuvannya-zernovih>

⁸⁴ <http://minagro.gov.ua/ru/node/5760>

⁸⁵ Днопоглиблювальним роботам на Дніпрі бути! // Агропрофі. - 2014. - 31 січня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1079-dnopoglibljudvalnim-robotam-na-dnipri-buti.html>

змішаного плавання «ріка-море» під час їх прямування внутрішніми судноплавними річковими шляхами.

Водночас, вигодами використання річкового транспорту є його висока енергоефективність та дешевизна. Показник енергоефективності вантажних перевезень водним транспортом у перерахунку на 1 умовну тонну вантажу в 10 разів перевищує показник енергоефективності перевезень автомобільним транспортом і в 5 разів – залізничним⁸⁶. Перевезення 10 млн тонн продукції можна здійснити 2 тис. од. річкового транспорту (суди типа річка-море), або 166 тис. залізничних вагонів, або 400 тис. од. автомобільного транспорту⁸⁷.

5. *Недосконалість системи оптової реалізації сільськогосподарської продукції.* Незважаючи на те, що на кінець 2013 р. в Україні статус оптового ринку сільськогосподарської продукції отримали 12 юридичних осіб, вони є лише організованими майданчиками з реалізації сільгосппродукції виробниками, на яких товари можна придбати і вроздріб. При цьому оптові ринки не завжди забезпечують формування оптової ціни⁸⁸.

6. *Повільне об'єднання дрібних товаровиробників для створення ними або вступу до уже діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що дозволило б їм формувати товарні партії сільськогосподарської продукції для реалізації та знизити логістичні витрати.* Господарства населення, які є домінуючою групою виробників основних видів овочевої та плодово-ягідної продукції⁸⁹, через фінансову обмеженість щодо застосування сучасних технологій вирощування та зберігання, сортування та пакування продукції самостійно не спроможні сформувати великі партії товарної продукції для реалізації в мережах супермаркетів роздрібної торгівлі, а тим більш - за кордон. Проте сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи наразі не набули значного поширення серед сільгоспвиробників. Так, станом на 1.01.2014 р. в Україні кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів становила 1017 од., з яких діючих – 668, у т. ч. за видами діяльності: переробних – 28, заготівельно-збутових – 208, постачальницьких – 16, багатофункціональних 306, інших – 110; за напрямками діяльності: 157 – з обробітку землі, 199 – молочарських, 16 – м'ясних, 85 – плодово-овочевих, 36 – зернових, 175 – інших.

Світовий досвід свідчить про високу ефективність сільськогосподарської кооперації при реалізації сільськогосподарської продукції. Так, постачанням сільськогосподарської продукції в багатьох країнах світу (серед яких Великобританія, Німеччина, Данія, Ісландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, США, Фінляндія, Франція, Швеція) займаються обслуговуючі та виробничі кооперативи⁹⁰. При цьому фермери намагаються реалізувати сільськогосподарську продукцію після її первинної переробки і навіть довести її до стадії кінцевого споживання. Для цього вони створюють сферу первинної переробки та зберігання сільськогосподарської продукції на кооперативних

⁸⁶ Вложиться в Днепр: как зернотрейдеры реанимируют речное судоходство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://cfts.org.ua/articles/vlozhitsya_v_dnepr_kak_zernotreydery_reanimiruyut_rechnoe_sudokhodstvo_489

⁸⁷ Глава «Гермес-Трейдінг»: сегодня КПД Днепра – 5 процентов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cfts.org.ua/articles/glava_germes_treyding_segodnya_kkd_dnepra__5_protsentov_532

⁸⁸ Більш детально див. Русан В.М. Щодо підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку / В. М. Русан. Аналіт. зап. – НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1520/>

⁸⁹ Господарствами населення у 2013 р. вироблено 97 % картоплі, 91,9 % баштанних культур, 88,3 % овочів, в т.ч. овочів закритого ґрунту 76,8 %, 80,6 % плодів та ягід, молока – 77,7 % від загальних обсягів виробництва вказаних видів продукції

⁹⁰ Регулювання сільського господарства та АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.net/dre/14.htm>

засадах, зокрема кооперативи з переробки молока, виробництва сиромолочної продукції, кооперативні м'ясопереробні підприємства тощо⁹¹.

Таким чином, стан розвитку системи аграрної логістики не відповідає сучасним вимогам і призводить до економічних втрат як сільгосптоваровиробників, так й інших економічних суб'єктів, задіяних у процесі просування сільгосппродукції на ринки.

Низький рівень розвитку аграрної логістики в Україні підтверджують дані досліджень міжнародних організацій. Так, за індексом ефективності логістики (LPI - Logistics Performance Index)⁹², який розраховується Світовим банком, Україна у 2014 р. посідає 61 місце серед 160 країн світу із загальним показником 2,98 балу із п'яти (на першому місці знаходиться Німеччина з показником 4,12 балу). За окремими параметрами Україна посіла наступні позиції:

- 69 – ефективність митного та прикордонного оформлення;
- 71 – якість торговельної та транспортної інфраструктури;
- 67 – простота організації міжнародних перевезень за конкурентоспроможними цінами;
- 72 – якість та компетентність логістичних послуг;
- 45 – відслідковування проходження вантажів;
- 52 – своєчасність поставок вантажів.

Фахівцями Міжнародної фінансової корпорації IFC⁹³ у рамках дослідження «Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес» у 2011 р. було опитано керівників 260 сільськогосподарських підприємств в Україні (виробників сільськогосподарської продукції, постачальників сировини, трейдерів і переробників) та 79 підприємців – фізичних осіб, у результаті якого виявилось, що найбільшими перешкодами для ефективного маркетингу та логістики у сільському господарстві є погана інфраструктура аграрного ринку (так вважають 51 % опитаних) і недостатня кількість сучасних складських приміщень (45 % опитаних).

Усвідомлюючи суттєві втрати від неякісної системи аграрної логістики, вітчизняні сільгоспвиробники починають самостійно розвивати власні агрологістичні системи. Так, ПАТ «Глобінський м'ясокомбінат» концентрує зусилля на розвитку системи регіональних складів з високими вимогами до якості товарної продукції, що перевозиться⁹⁴.

ТОВ СП «НІБУЛОН» як потужний експортер зернової продукції з 2009 р. реалізує інвестиційний проект з будівництва 7 елеваторів, загальна потужність яких перевищуватиме 250 тис. тонн, створення власного флоту дедвейтом 100 тис. тонн і будівництва буксирів. Компанією було придбано суднобудівно-судноремонтний завод у м. Миколаєві з метою будівництва серії повнокомплектних самохідних суден, буксирів-штовхачів та несамохідних суховантажних суден для перевезення зерна. Власний водний флот компанії «НІБУЛОН» налічує 28 несамохідних суден загальною водотоннажністю 131 080 тонн; 4 збудовані буксири проекту POSS-115 та 3 придбані буксири (загальною потужністю 11 280 кВт); сучасний земснаряд виробництва Фінляндії «WatermasterClassic

⁹¹ Організація зберігання, переробки та реалізації продукції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-122/doc-199/>

⁹² The World Bank (2014). Connecting to Compete 2014. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org/lpi; Connecting to Compete 2012 Trade Logistics in the Global Economy The Logistics Performance Index and Its Indicators. - The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. – 2012. – 68p.

⁹³ Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес. Жовтень 2011. Консультативна програма з покращення інвестиційного клімату в регіоні Європи та Центральної Азії Проект IFC «Інвестиційний клімат в Україні» 124 с. (С. 79). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/fad199804b74511b924bb36eac26e1c2/IC_report_2011_ukr.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=fad199804b74511b924bb36eac26e1c2

⁹⁴ Ковалев А. Цепочка «холодної логістики» найбільш ефективна там, де умеють поєднати якість доставки, швидкість і ціну / А. Ковалев // Логістика: проблеми і рішення. - 2013. - № 1. - С. 24–25.

IV»; унікальний плавучий кран «Святий Миколай» (найбільш продуктивний в Україні). На початку вересня 2013 р. компанія представила проект поглиблення дна на р. Південний Буг. Загальний проектний обсяг днопоглиблювальних робіт становить 1,187 млн м³ ґрунту, вартість робіт – 70 млн грн⁹⁵.

ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (МХП) – один із найбільших агропромислових комплексів України, що об'єднує 19 підприємств по всій території країни, самостійно забезпечує та контролює доставку продукції до торговельних точок. Завдяки власному автопарку вантажівок-рефрижераторів продукція з фабрик розподіляється по 24 логістичним центрам МХП, звідки вона потрапляє до франчайзингових точок (понад 2600), супермаркетів та магазинів роздрібної торгівлі⁹⁶.

Ефективний розвиток системи аграрної логістики повинен стати невід'ємною складовою модернізації інфраструктури національної економіки, оскільки дозволить підвищити прибутковість підприємств внаслідок зниження загальновиробничих витрат, скоротити час обігу товарів і створити безперервні ланцюги управління матеріальними потоками, що у цілому сприятиме зменшенню втрат вирощеного урожаю, покращенню цілорічного забезпечення населення продуктами харчування за доступними цінами, поширенню позицій сільгоспвиробників на міжнародних ринках і зменшенню частки імпортової продукції у внутрішньому споживанні.

⁹⁵ Днопоглиблювальним роботам на Дніпрі бути!!! Агропрофі. - 2014. - 31 січня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1079-dnopoglibljuvalnim-robotam-na-dnipri-buti.html>; <http://www.nibulon.com/>; http://cfts.org.ua/news/nibulon_predstavil_svoyu_programmu_uglubleniya_yuzhnogo_buga_14875/; <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/zvernennya-generalnogo-direktora.html>

⁹⁶ <http://www.ryaba.com.ua/company/index/view/breadproducts>

РОЗДІЛ 6. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Наявний ресурсний потенціал аграрного сектору дозволяє не тільки закріпити отримані останніми роками результати, а й значно наростити виробництво якісної і безпечної сільськогосподарської продукції, підвищити експортний потенціал галузі. Водночас, недосконалість інституційного забезпечення розвитку вітчизняного АПК не дозволяє максимально повно розкрити його наявні конкурентні переваги.

Системна та комплексна державна аграрна політика в Україні має бути спрямована на підвищення ефективності використання задіяного в сільськогосподарському виробництві потенціалу, що дозволить аграрному сектору бути «точкою зростання» і фундаментом подальших модернізаційних перетворень економіки країни.

З огляду на це основними пріоритетними напрямками інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні мають бути такі.

1. Формування ефективних взаємовідносин у системі держава-бізнес, цілями яких мають бути як забезпечення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу, наповнення державного бюджету країни, збереження та створення нових робочих місць, так і впровадження підприємницьких ініціатив аграріїв. З цією метою доцільно:

У частині розвитку державно-приватного партнерства:

- забезпечити розробку типового договору про державно-приватне партнерство з механізмами його виконання за встановленими законодавчими процедурами;

- передбачити механізми захисту прав інвесторів при вирішенні спорів, що виникають під час виконання договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, з підприємствами з іноземними інвестиціями, за рахунок поширення практики міжнародного арбітражу та розгляду справ у міжнародних, третейських судах;

- забезпечити упровадження на місцевому рівні процедур видачі дозволів за принципом «єдиного вікна» при реалізації проектів державно-приватного партнерства, що прискорить проходження дозвільних процедур (насамперед у сфері будівництва та землевідведення);

- сприяти наданню інформаційної та методичної підтримки підприємцям у процесі реалізації проектів державно-приватного партнерства.

У частині розвитку аграрних кластерів:

- забезпечити закріплення на рівні господарського законодавства правового режиму функціонування кластерів в Україні через введення правової категорії «кластер»;

- сприяти диверсифікації місцевого попиту шляхом розміщення у місцевого аграрного кластеру державного замовлення з більш високими вимогами щодо якості продукції;

- сприяти створенню єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що сприятиме формуванню у суспільстві позитивного іміджу агрокластерів, а досвід вже існуючих дозволить уникнути проблем початкового етапу створення нових аграрних кластерів.

У частині розвитку технопарків:

- розробити і затвердити концепцію створення технопарків, яка визначатиме особливості участі наукового сектору, підприємців, інвесторів і держави у впровадженні наукової продукції у виробництво, у т.ч. в аграрному секторі. Концепція повинна передбачати механізм відбору інноваційних проектів на різних рівнях; механізм і правову базу співфінансування інноваційних проектів; механізм взаємовідносин між учасниками (пайова участь у наукових розробках, оформлення і реєстрація інтелектуальної власності, впровадження наукових продуктів, участь у доходах від інноваційної діяльності, відповідальність за результати); створення інституту «бізнес-агентів» (агентів ринку, що беруть на себе відповідальність і ризики з розробки, впровадження і фінансування нових ідей)⁹⁷;

- розробити законодавчий акт щодо регламентації венчурної діяльності в Україні, який регулюватиме відносини, пов'язані із здійсненням венчурного фінансування інноваційної діяльності та інноваційних проектів, а також створенням та забезпеченням функціонування венчурних компаній і фондів, агентів, брокерів.

У частині розвитку взаємовідносин у системі «держава-бізнес-сільська громада» на місцевому рівні:

- розробити та забезпечити прийняття Концепції розвитку сільських територій. Основними її питаннями мають бути визначення та законодавче закріплення статусу сільських територій, формування інституційного середовища їхнього розвитку, а також інструментів підтримки місцевих ініціатив (громад села) щодо розвитку сільських населених пунктів;

- сприяти формуванню «бренду» регіону шляхом розміщення на сайтах держадміністрацій і у місцевих ЗМІ матеріалів інформаційного та рекламно-просвітницького характеру про соціально-культурний спадок регіону, існуючі та перспективні інвестиційні проекти, а також досвід реалізації спільних проектів громадою, державою та бізнесом;

- розміщувати державне замовлення на постачання продуктів харчування для забезпечення об'єктів соціального, освітнього, оборонного значення у сільгоспідприємств, що беруть активну участь у вирішенні соціально-побутових проблем сіл, на території яких вони здійснюють підприємницьку діяльність.

2 Розвиток системи сільськогосподарського дорадництва у вигляді інформаційної та консультаційної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню, що сприятиме підвищенню ефективності господарської діяльності, насамперед, дрібних і середніх сільгоспідприємств. Для цього необхідно:

- забезпечити виконання Плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 р.⁹⁸ у частині забезпечення надання соціально спрямованих дорадчих послуг не менш як 90 % суб'єктів господарювання на селі і сільського населення на період до 2015 р.;

- забезпечити виконання норм ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» передусім в частині фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених державними цільовими програмами, що спрямовані на розвиток сільського господарства та сільської місцевості;

⁹⁷ Пахомова, А.А. Формирование инновационной системы птицепродуктового подкомплекса / А.А. Пахомова, В. В. Кузнецов // Научное обозрение. – 2012. – № 4. – С. 14.

⁹⁸ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. № 303-р «» // Урядовий кур'єр. - 2012. - № 122. - 12 липня.

- забезпечити виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2014-2017 рр.⁹⁹ у частині утворення консультативних служб для сільських громад (положення 362 Угоди);

- переглянути вартість надання соціально спрямованих дорадчих послуг, затверджену спільним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства та Міністерства економіки України від 21.11.2007 р. № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг», шляхом встановлення економічно обґрунтованих розцінок, які покриватимуть витрати дорадчих служб;

- забезпечити оприлюднення у місячний термін після закінчення бюджетного року на сайті Мінагрополітики звіту про використання бюджетних коштів, спрямованих на фінансування сільськогосподарського дорадництва, підготовку якого передбачено п. 10 Постанови КМУ від 19.09.2007 р. № 1131 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби»¹⁰⁰;

- сприяти залученню до співпраці з сільськогосподарськими дорадчими службами закладів аграрної науки та освіти, установ Національної академії аграрних наук України, з метою дослідження можливостей впровадження світового досвіду вирішення питань інформаційно-консультативного забезпечення функціонування сільськогосподарської діяльності в Україні;

- розглянути можливість формування дорадчих служб на кооперативних засадах, а також засадах державно-приватного партнерства із залученням бізнесових, професійних та громадських організацій;

- забезпечити інформування через засоби масової інформації сільгоспвиробників і сільського населення щодо видів та можливостей отримання послуг служб сільськогосподарського дорадництва;

- сприяти залученню міжнародної технічної допомоги для створення та розвитку сільськогосподарських дорадчих служб за участі органів місцевого самоврядування.

3. Розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, що дасть змогу наростити виробництво високоякісної трудомісткої сільськогосподарської продукції, забезпечити інтеграцію особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору. З цією метою необхідно:

- забезпечити особистим селянським господарствам, які виявили бажання здійснити трансформацію у фермерське господарство сімейного типу, можливість реєстрації такого господарства за принципом «єдиного вікна»;

- внести зміни до податкового законодавства України в частині звільнення фермерських господарств від сплати податків (за винятком земельного податку і збору на обов'язкове державне пенсійне страхування), у разі, якщо їхній річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 100 тис. євро¹⁰¹, визначену за середньорічним курсом НБУ;

- переорієнтувати фінансову допомогу у вигляді дотації господарствам населення за утримання та збереження молодняка великої рогатої худоби на збільшення видатків за бюджетним напрямом «Надання кредитів фермерським господарствам» при підтримці дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва з метою нарощування якісних показників виробництва замість кількісних;

⁹⁹ Розпорядження КМУ від 17.09.2014 р. № 847-р «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» // Урядовий кур'єр. – 2014. - № 185. – 8 жовтня

¹⁰⁰ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби : постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1131 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 71. – 1 жовтня

¹⁰¹ Ця сума складається з обсягу альтернативного річного сукупного доходу членів сімейної ферми з 4 осіб із середньомісячною зарплатою 10341 грн. (найвищий рівень у 2013 р. серед видів економічної діяльності – «авіаційний транспорт») та коштів, необхідних для купівлі мінімального набору сільськогосподарської техніки для обробітку фермерського господарства

- розробити програму інформаційно-просвітнього характеру з постійним висвітленням у засобах масової інформації на загальнодержавному та місцевому рівнях щодо особливостей і переваг трансформування особистих селянських господарств у фермерські господарства сімейного типу;

- сприяти відродженню кооперативного руху на селі шляхом підвищення рівня обізнаності голів сільських та селищних рад, сільського населення в питаннях організації та діяльності сільськогосподарських кооперативів, реалізації заходів державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації;

- запровадити на постійній основі проведення тренінгів, семінарів та курсів для керівників і працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян задля підвищення їхніх кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку, оподаткування кооперативу та його членів, механізми державної підтримки тощо.

4. Розвиток саморегульвних організацій в агропродовольчій сфері, що сприятиме зниженню регламентованості частини господарських процесів, децентралізації прийняття рішень і здійснення контролю та нагляду, зниженню витрат на адміністрування та державний контроль, а також налагодженню більш ефективної системи взаємодії між державою та бізнес-громадськістю, формуванню етичного кодексу діяльності в галузях АПК. З цієї метою необхідно:

- завершити проведення громадського обговорення та подати на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України «Про особливості діяльності громадських галузевих об'єднань у агропродовольчій сфері»;

- внести зміни до Указів Президента України «Про Міністерство аграрної політики та продовольства України» та «Про Державне агентство земельних ресурсів України» щодо здійснення координації саморегульвних організацій у відповідних сферах компетенції;

- сформувати при Мінагрополітики України робочу групу для здійснення аналізу основних галузей та ринків продукції АПК з метою визначення доцільності запровадження в них інституту саморегулювання, специфічних особливостей, що впливатимуть на його функціонування, а також основних критеріїв визнання статусу саморегульвних організацій;

- врахувати положення щодо розвитку саморегулювання в АПК при опрацюванні проекту Державної програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року;

- запровадити пілотний проект саморегулювання в певній галузі АПК (за продуктовим принципом);

- забезпечити залучення профільних саморегульвних організацій до громадських обговорень питань щодо удосконалення нормативно-правової бази регулювання аграрного сектору.

5. Підвищення ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку з метою забезпечення вільного прозорого руху сільськогосподарської продукції, згладжування цінових коливань, задоволення потреб споживачів у якісних і доступних продуктах харчування. Для цього необхідно:

- прийняти розроблений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України проект Закону України «Про похідні фінансові інструменти (деривативи)»¹⁰², що сприятиме поширенню практики хеджування при торгівлі сільськогосподарською продукцією на аграрній біржі;

- забезпечити фінансування Аграрного фонду в обсязі, що дозволить здійснювати закупівлю об'єктів державного цінового регулювання сільськогосподарської

¹⁰² http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=210459&cat_id=32862

продукції за форвардними і ф'ючерсними контрактами в обсягах, не менше ніж 20 % обсягів їх річного внутрішнього споживання за попередній маркетинговий період, що передбачено ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

- розробити норми мінімальних партій сільськогосподарської продукції, дозволених для реалізації сільгоспвиробникам на оптовому ринку, з подальшим внесенням їх до Наказу Міністерства аграрної політики України від 19.02.2010 р. № 73 «Про затвердження Типових правил роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції»;

- активізувати роботу з міжнародними донорськими організаціями (ЄБРР, USAID, Світовий Банк тощо) щодо розроблення та реалізації проектів технічної допомоги з метою гармонізації національної системи технічного регулювання та стандартів в агропромисловому виробництві до європейських та міжнародних норм (НАССР, ISO, EN, Кодекс Аліментаріус);

- забезпечити систематичне висвітлення в засобах масової інформації матеріалів, що здійснюють безпосередній вплив на цінову ситуацію на аграрному ринку: оперативної інформації про рівень середньозважених цін на основні види сільськогосподарської продукції та продукти її переробки; балансів попиту і пропозиції основних видів сільськогосподарської продукції; опису загальної кон'юнктури вітчизняного та світового аграрного ринку тощо;

- провести громадські обговорення між науковими установами, експертними організаціями, фаховими об'єднаннями щодо доцільності запровадження в Україні:

- еквівалентних цін як інструменту цінового регулювання аграрного ринку, спрямованого забезпечення дохідності сільськогосподарської діяльності на основі розширеного відтворення виробництва;
- продовольчого субсидування населення – надання адресних дотацій малозабезпеченим верствам населення;

- сприяти створенню заготівельно-збутової мережі реалізації сільськогосподарської продукції в межах Ініціативи Міністерства аграрної політики та продовольства України «Рідне село».

6. Розвиток системи аграрної логістики з метою зниження втрат сільськогосподарської продукції в процесі її зберігання та транспортування, а також покращення цілорічного забезпечення населення продуктами харчування за доступними цінами. У цьому напрямі необхідно:

- провести інвентаризацію існуючих та недобудованих заготівельних пунктів, зерносховищ, інших об'єктів інфраструктури аграрного сектору економіки, за результатами якої визначити орієнтовний обсяг необхідного фінансування добудови таких об'єктів, а також розробити першочергові заходи щодо сприяння у добудові інвентаризованих об'єктів з найвищим ступенем готовності;

- сприяти укладенню договорів про спільну діяльність між обласними службами автомобільних доріг, з однієї сторони, та інвесторами – інтегрованими сільськогосподарськими структурами, що ведуть господарську діяльність на території області чи району, з іншої сторони, з приводу ремонту, реконструкції та будівництва нових доріг місцевого значення;

- доопрацювати та внести на розгляд до ВР України проект Закону України «Про внутрішній водний транспорт», у якому необхідно визначити порядок експлуатації внутрішніх водних шляхів, реєстрації суден і права плавання під Державним прапором, закріпити норми з безпеки судноплавства, регулювання руху суден, організації перевезень вантажів;

- прискорити вирішення питання щодо проведення днопоглиблювальних робіт на лімітуючих перекатах в Дніпровському і Дніпродзержинському водосховищах шляхом опрацювання змістовних пропозицій потенційного інвестора (ТОВ СП «НІБУЛОН») щодо

фінансування днопоглиблювальних робіт за рахунок коштів приватного інвестора на безповоротній основі та визначення форм державного сприяння цьому інвестиційному проекту;

- передбачити першочерговість надання рухомого складу для перевезення сипких вантажів (зерновозів) у період з липня по жовтень місяць вітчизняним постачальникам сільськогосподарської продукції для перевезення зернових сільськогосподарських культур;

- забезпечити прискорення проходження дозвільних процедур, насамперед, при землевідведенні та розробці техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва елеваторів, зерносховищ, логістичних центрів та інших об'єктів інфраструктури зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції шляхом впровадження процедур видачі дозволів за принципом «єдиного вікна»;

- сприяти розвитку місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків шляхом забезпечення їх умовами для зберігання, обробки та пакування сільськогосподарської продукції, а також перевірки та контролю її якості.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ

Ефективний розвиток сільських територій більше ніж у 130 країнах світу залежить від інформаційно-консультаційного обслуговування з боку сільськогосподарських дорадчих служб.

Дорадчі служби в **США** функціонують на базі університетів, їх фінансування здійснюється з наступних джерел: 25 % – Міністерством сільського господарства США, 40 % – Урядом штату, 35 % – Урядом округу. Групи експертів на федеральному рівні розробляють стратегічні плани за пріоритетними програмами діяльності, які охоплюють сільськогосподарське виробництво і навколишнє середовище, соціальні, молодіжні програми та ін.

У **Данії** дорадчі інформаційно-консультаційні центри розташовуються у приміських зонах неподалік фермерських господарств. Навколо будівлі центру розміщуються показово-дослідні ділянки, де спеціалісти центру проводять дослідження та знайомлять фермерів із досягненнями науки, пояснюють на практиці, як застосовувати засоби захисту, добрива, сільськогосподарські знаряддя. Інформаційно-консультаційні центри обладнані сучасною комп'ютерною технікою і проводять заняття у спеціальних навчальних класах. Особлива увага відводиться складанню програм та бізнес-проектів, фінансової звітності господарств (для них, зокрема, складають бухгалтерський та податковий звіти, адже переважна частина фермерів не має спеціальних знань та відповідного досвіду), а також показу фільмів з новими технологіями. Такі центри на постійній основі обслуговують до 70 фермерських господарств. Спеціалісти центру щомісяця забезпечують господарства інформаційними матеріалами, виїжджають на інспекторську перевірку, щоб на місці розібратися з проблемами господарств та впевнитися у правильності виконання рекомендацій¹⁰³.

У **Великій Британії** дорадча служба понад 100 років була державною, і її діяльність повністю фінансувалась за рахунок бюджетних коштів, а послуги клієнтам надавалися безкоштовно. З 1.04.1997 р. вона була приватизована і перейшла на самоокупність. У даний час держава є одним із клієнтів дорадчої служби. Консультаційна робота проводиться для фермерів, а також різних організацій і фірм, пов'язаних із сільським господарством, за наступними напрямками: виробництво продукції тваринництва; основні сільськогосподарські культури; садівництво; навколишнє середовище; менеджмент та ведення фермерського господарства; управління земельними ресурсами та розвиток; маркетинг продукції; будівництво, спорудження та обладнання; дослідження; проведення лабораторних аналізів; спеціалізовані проекти.

Дорадча служба **Канади** є складовою департаменту регіональних аграрних послуг Міністерства сільського господарства та продовольства та об'єднує 4 регіональні та 39 районних відділень, в яких працюють спеціалісти-дорадники, спеціалісти з питань аграрної економіки, аграрного виробництва (зоотехні, агрономії), агробізнесу (менеджменту), інженери, адміністративний персонал. На районному рівні спеціалісти дорадчої служби надають послуги виробникам та їхнім родинам, підвищуючи знання та навички з аграрного менеджменту, маркетингу, нових виробничих технологій. Крім того, працівники дорадчої служби надають консультації родинам фермерів щодо покращення умов господарювання, планування господарської діяльності, організують та підтримують клуби 4-Н¹⁰⁴, сприяючи розвитку лідерства у сільських громадах. Обов'язки

¹⁰³ Верницкая А.Н. Сельскому хозяйству помогает информационно-консультационный центр // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2006. – № 6. – С. 33-35.

¹⁰⁴ Клуб «4-Н» (назва походить від слів: Health (здоров'я), Hands (руки), Head (голова), Heart (серце)) – одна з найбільших міжнародних дитячих позашкільних організацій, яка діє більш ніж у 80 країнах світу.

спеціалістів з питань аграрного виробництва, які працюють в чотирьох головних регіональних дорадчих відділеннях, крім надання консультацій фермерам, включають також допомогу спеціалістам районних відділень.

Ефективною і структурованою є система дорадництва у Польщі, яка створена і функціонує за підтримки держави. Фінансування системи сільськогосподарського дорадництва з бюджету забезпечує отримання безкоштовної інформації фермерами та сільськими мешканцями, що є важливим інструментом допомоги аграрним виробникам¹⁰⁵. З прийняттям 22.10.2004 р. Закону «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»¹⁰⁶ шляхом перетворення Національного центру дорадництва сільського господарства та розвитку сільських територій було створено Центр сільськогосподарського дорадництва в Брвінові¹⁰⁷, з філіями в Кракові, Познані і Радомі, який розпочав свою діяльність з 1.01.2005 р. Його діяльність охоплює всю територію країни і підпорядковується безпосередньо міністру сільського господарства та розвитку сільських територій. Конкретні завдання Центру включають заходи щодо підвищення рівня доходів і конкурентоспроможності фермерських господарств з метою сприяння сталому розвитку сільських територій.

У Європейському Союзі важливість системи сільськогосподарського дорадництва знайшла відображення у правових актах країн – членів цієї організації, а також у правових актах Європейського Союзу. Так, Регламент (ЄС) № 73/2009 Ради ЄС про заснування спільних правил для схем прямої підтримки фермерів у рамках Спільної сільськогосподарської політики і про заснування деяких схем підтримки для фермерів, що вносить зміни в Регламенти (ЄС) 1290/2005, (ЄС) 247/2006, (ЄС) 378/2007 та скасовує Регламент (ЄС) 1782/2003, містить норму про те, що держави-члени ЄС повинні мати систему консультування фермерів (тобто, систему дорадництва) з земельних питань та з питань управління фермами, управління якою здійснюється одним або кількома призначеними органами або приватними організаціями. А сама система консультування фермерів повинна відповідати національним вимогам ведення сільського господарювання країни¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Корінець Р. Ціна доброї поради // Вісник Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України. – 2013. - № 1, 30 квітня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroinvest.org.ua/files/Resources/Dorada/Dodada_Newsletter_1_2013.pdf

¹⁰⁶ Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abc.com.pl/du-akt/-/akt/dz-u-04-251-2507>

¹⁰⁷ Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdr.gov.pl/>

¹⁰⁸ Корінець Р.Я. Сільськогосподарське дорадництво України: проблеми, стратегія та шляхи розвитку / Р.Я. Корінець // Сільськогосподарське дорадництво: проблеми, стратегія та шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф., (Київ, 16 жовт. 2013 р.) / [ред. кол. : Р. Я. Корінець, О. Ю. Лупенко, М. Ф. Кропивко та ін.] К. : ННЦ«ІАЕ», 2013. 152 с. (- С. 14)

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

Функції регулювання аграрного ринку переважною більшістю країн світу покладені на спеціалізований орган, діяльність якого спрямована, передусім, на забезпечення цінового балансу на основні види сільськогосподарської продукції. Для його досягнення уповноважений орган використовує низку інструментів, ключовим серед яких є запровадження спеціальних цін в залежності від обсягів виробленої продукції сільгосп підприємствами та світової кон'юнктури на аграрному ринку. Також широко використовуються різноманітні види підтримки споживачів з низьким рівнем доходів.

Особливістю спільної аграрної політики **Європейського Союзу (САН ЄС)** є встановлення цільових цін за видами сільськогосподарської продукції, які є верхньою межею цін всередині ЄС і, як правило, істотно перевищують ціну світового ринку. Для запобігання дешевому імпорту, який може збити цільову ціну, на всі імпортовані продукти встановлюється мито у розмірі різниці між світовою і цільовою цінами («змінне мито»). Такий механізм цінової підтримки функціонує доти, доки ЄС є чистим імпортером, коли імпортні мита не мають ніякого впливу на внутрішню ціну, яка за цих обставин знижується до рівня ціни світового ринку. Щоб цього не допустити, ЄС встановлює «інтервенційну ціну», тобто нижчу цінову межу, яка слугує гарантією для сільгосптоваровиробників. Країни закупають будь-яку пропоновану кількість відповідної продукції за інтервенційною ціною (за встановленими стандартами) і тим самим запобігають падінню цін внутрішнього ринку нижче від цієї ціни¹⁰⁹.

З метою регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в окремих країнах ЄС функціонують окремі спеціалізовані органи. Так, у **Польщі** з метою стабілізації ринку й захисту доходів фермерів держава проводить інтервенційні закупівлі сезонних надлишків сільськогосподарської продукції й продовольства і продаж цих продуктів у період дефіциту. Цю функцію виконує державне Агентство аграрного ринку, що діє на ринках зерна, молочної продукції, м'яса, цукру, хмелю й продуктів переробки картоплі. Агентство також встановлює експортні субсидії на експорт продукції¹¹⁰.

У **Чехії** функціонує Державний сільськогосподарський інтервенційний фонд, діяльність якого спрямована на: здійснення інтервенційних закупівель визначених видів продукції за інтервенційною ціною; фінансування зберігання та, у випадку необхідності, переробку продукції, закупленої за інтервенційною ціною; реалізацію нагромаджених запасів продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; надання субвенцій для підтримки експорту, запровадження системи виробничих квот¹¹¹.

Контроль за формуванням цін в **Іспанії** здійснюється Великою радою з цін при Міністерстві економіки та фінансів, яка за своєю суттю є робочим органом Урядової комісії з економічних питань. Регулювання цін здійснюється в основному на продукти першої необхідності, сільськогосподарську продукцію, а також на продукцію підприємств-монополістів. Перелік контрольованих державою товарів публікується в пресі. На засіданнях Великої ради розглядаються питання зміни цін на конкретні товари та послуги, розробка рекомендацій щодо цих питань, нагляду за виконанням рішень урядової

¹⁰⁹ Білик Ю.Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні / Ю.Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку : Матеріали Шостих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 16-17 січ. 2004 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 187.

¹¹⁰ Кобута І. Політика деяких країн у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію / І. Кобута, Н. Сеперович // Пропозиція. – 2000. – № 10. – С. 110-111.

¹¹¹ Губені Ю.Е. Інтервенційний сільськогосподарський фонд як інституція регулювання аграрного ринку в Чехії / Ю.Е. Губені // Економіка АПК. – 2004. – № 10. – С. 150 –154.

комісії та ін. Контроль за цінами поширюється не тільки на державні, а й на інші, у т.ч. й приватні, підприємства¹¹².

Регулювання цін, у тому числі на сільськогосподарську продукцію, у **Японії** здійснює Бюро цін Управління економічного планування. До його функцій належать вивчення кон'юнктури ринку та його змін, аналіз динаміки цін за певний період, розробка заходів щодо підтримки попиту і цін на відносно стабільному рівні, контроль за дотриманням антимонопольного законодавства. В Японії забороняється встановлення як монополю високих, так і монополю низьких цін, які можуть завдати шкоду та загрозу вільній конкуренції. Вводиться також заборона на одночасне підвищення цін на споживчі товари. Підвищення цін окремими підприємствами та фірмами можливе тільки з дозволу спеціальної комісії зі справедливих цін і тільки після чіткого обґрунтування. В цілому в Японії регулюється до 20 % цін на споживчі товари¹¹³.

У **США** обов'язки цінового регулювання в аграрній сфері покладені на Міністерство сільського господарства. У рамках федеральних сільськогосподарських програм фермери, що займаються вирощуванням зернових, одержують від Міністерства сільського господарства позики на фінансування виробництва. Зібраний врожай вони можуть продавати за ринковими цінами і розплачуватися за позики частиною виторгу. Якщо ринкові ціни опускаються нижче рівня контрольних цін, встановлених конгресом, фермер може здати врожай державі за контрольними цінами, розраховуючись за позику й одержуючи прибуток. У такий самий спосіб регулюються ціни в молочній промисловості. Конгрес визначає «справедливий» рівень контрольних цін на молоко, олію, сир. Якщо ринкові ціни знижуються нижче цього рівня, продукти скуповує держава і використовує їх на: безкоштовні сніданки для школярів; допомогу бідним; продовольчу допомогу країнам, що розвиваються. При цьому держава прагне підтримувати співвідношення між цінами на сільськогосподарські продукти і товари, які купуються фермерами¹¹⁴.

¹¹² http://pidruchniki.ws/13091109/marketing/shvetsiya_marketingova_tsinova_politika

¹¹³ Там само

¹¹⁴ <http://buklib.net/books/26609/>

Зміст

| | |
|---|-----------|
| Вступ | 3 |
| Розділ 1. Інституційні засади взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері | 4 |
| Розділ 2. Особливості функціонування системи сільськогосподарського дорадництва | 10 |
| Розділ 3. Роль дрібнотоварного виробництва у сільському господарстві та напрями його трансформаційних змін | 15 |
| Розділ 4. Ключові аспекти модифікації системи саморегулювання в агропродовольчій сфері | 21 |
| Розділ 5. Стан та проблеми інституційного забезпечення розвитку аграрного ринку | 25 |
| 5.1. Оцінка ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку | 25 |
| 5.2. Характеристика розвитку системи аграрної логістики | 30 |
| Розділ 6. Пріоритетні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору | 35 |
| Додатки | 41 |